

כיצד מנצחים ב"מלחמות קטנות"

יגיל הנקין

אנו חיים בעידן "המלחמות הקטנות".¹ לפני שישה עשורים נסתיימה המלחמה הגדולה האחרונה, עימות אדיר ממדים שהקיף מדינות רבות והשתרע על פני יבשות וימים. אבל העת הנוכחית מתאפיינת בהתנגשויות מסוג אחר. האויב העיקרי שעמו התמודדו מדינות ריבוניות ועדיין מתמודדות אינו מדינות אחרות, אלא צבאות גרילה וארגוני טרור – גופים מזוינים שעוצמתם אינה נמדדת בהיקף הכוח העומד לרשותם או באיכות כלי הנשק שלהם, אלא ביכולתם להוגיע את הצד האחר ולשבור את כוח הרצון שלו.

על רקע זה טוענים מומחים רבים שבעימות בין מדינה לארגון טרור או לכוח גרילה, המדינה, המצוידת והגדולה יותר, היא דווקא הצד החלש. סגן אלוף רוברט קסידי מצבא ארצות-הברית, מומחה ללוחמה בחתרנות, כתב כי "מעצמות גדולות לא בהכרח מפסידות במלחמות קטנות – הן פשוט לא מצליחות לנצח בהן... בהעדר איום קיומי, כישלון של המעצמות הגדולות להשיג במהירות ובהחלטיות את מטרתן האסטרטגית גורם להן לאבד את התמיכה במאבק מבית... מבחינת המתקוממים המקומיים המלחמה היא טוטלית, אבל עבור המעצמה הגדולה היא מוגבלת מטבעה; מפני שהמתקוממים

אינם מציבים שום איום ישיר על הישרדותה של המעצמה".² הצד החלש יותר מבחינה צבאית, טוען קסידי, מקווה לשבור את הלכידות החברתית של אויבו בנצלו את העובדה ש"מעצמות גדולות סובלניות פחות לנפגעים במלחמות קטנות מאשר יריביהן".³ גם החוקר הישראלי גיל מרום מאוניברסיטת תל-אביב טוען כי יתרונו של הצד החלש טמון בכך שהוא "נוטה לקחת בחשבון תוצאות הרסניות פוטנציאליות, בעוד הניצחון מבטיח לו את הגמול האולטימטיבי: עצמאות".⁴ המדינה, לעומת זאת, אינה נהנית על פי רוב מתמימות דעים כזאת או מסיבולת גבוהה כל כך לנפגעים ויש סבירות רבה שבמוקדם או במאוחר היא תישבר ותנטוש את המערכה, כפי שקרה למשל לסובייטים, לאחר שנים ארוכות של מלחמה באפגניסטן.⁵

לפי השקפה רווחת זו, נחיתותה של המדינה במאבקים ממושכים ומתישים בגורמים חלשים אך נחושים יותר מתבלטת ביתר שאת כאשר מדובר בדמוקרטיה. שכן בעוד מדינות לא-דמוקרטיות מפעילות לעתים קרובות כוח רב מאוד נגד הצד החלש עד כדי הכחדתו ומבצעות מהלכים רחבי היקף של העברת אוכלוסייה או גירוש, מדינות דמוקרטיות, לדברי מרום, "מוגבלות על ידי המבנה הפנימי שלהן" ולכן "מתקשות מאוד להסלים את האלימות והברוטליות לרמה כזו שתוכל להבטיח ניצחון".⁶ חולשתה של הדמוקרטיה נובעת, במקרה זה, מהשפעתה של דעת הקהל על מדיניותם של מקבלי ההחלטות: הציבור הרחב סולד בדרך כלל משימוש באמצעים תקיפים מדי, ובה בעת אין לו את אורך הרוח הנדרש ללחימה ממושכת. "השילוב של רגישות לנפגעים, שאט נפש מהתנהגות צבאית ברוטלית ומחויבות לחיים דמוקרטיים",⁷ קובע מרום, מוביל לעתים קרובות את הדמוקרטיות למצב שבו הן אינן מצליחות, או אינן נכונות, להפעיל די כוח כדי להבטיח ניצחון במלחמה "קטנה". לעומתן, "מדינות ליברליות פחות ודמוקרטיות פחות צפויות להיתקל במכשולים פנימיים מעטים וחלשים יותר... בנהלן בברוטליות מלחמות קטנות".⁸

מטעמים אלו משמיעים לעתים מדינאים ואנשי צבא הערכות עגומות למדיי באשר לסיכויי ההצלחה של מאבק צבאי בכוחות גרילה. "הגרילה מנצחת אם אינה מפסידה", אמר הנרי קסינג'ר, לשעבר שר החוץ האמריקני, "הצבא הרגיל מפסיד אם אינו מנצח".⁹ וברוח זו קבע גם אמנון ליפקין-שחק, בעת שירותו כרמטכ"ל, כי "אי-אפשר לנצח גרילה".¹⁰ דעה זו נפוצה כל כך בישראל עד שכיום יש מצביאים – אותם אנשים האמונים על תורת המלחמה ועל השגת יעדים באמצעותה – השוללים כליל את המושג ניצחון בכל הנוגע למלחמות קטנות. כך, למשל, התבטא בסוף 2003 תת-אלוף עיבל גלעדי, לשעבר ראש

החטיבה לתכנון אסטרטגי במטכ"ל: "כשבאתי לתפקיד ראיתי בתכניות את המונח 'להכריע את הפלסטינים'. שאלתי את עצמי... איזה מין שטויות אלה? את מי בדיוק מכריעים, מה זה להכריע, מה המשמעות של זה? ניסינו לייצר תחליפי הכרעה. בשלב הראשון דיברתי על 'דימוי ניצחון', מעין מראית עין".¹¹ ברוח דומה הצהיר גם האלוף יעקב אור, מתאם פעולות ישראל בשטחים לפני שנים אחדות, כי "אין תשובה צבאית לעימותים לאומיים עממיים".¹²

נראה אפוא כי אם השקפה זו אכן נכונה, ההשלכות באשר למדיניותן של ארצות-הברית ושל ישראל בדבר הקצאת משאבים, או בדבר נכונותן להקריב חיים בעיראק, באפגניסטן או במסגרת העימותים עם הרשות הפלסטינית, תהיינה מרחיקות לכת. ברם, האם אמנם כאלה הם פני הדברים? האם המדינה הדמוקרטית צפויה תמיד לצאת מ"מלחמה קטנה" בכוחות גרילה ובארגוני טרור וידה על התחתונה, מותשת וחסרת רצון להוסיף ולהיאבק? מבחינה של שורה של עימותים א-סימטריים בולטים בחמישים השנים האחרונות נראה שההפך הוא הנכון: לא זו בלבד שדמוקרטיות היו נכונות להסלים את המערכה ולהשתמש באמצעים חריפים ביותר נגד אויביהן, הן אף היו מסוגלות לגלות כושר עמידה מרשים ולחתור בנחישות לניצחון.¹³ כאשר נחלו הדמוקרטיות כישלון – כגון המקרה של צרפת באלג'יריה או ארצות-הברית בווייטנאם – לא היה זה הציבור הרחב שהכתיב את התוצאה הסופית כי אם דרגי הממשל הבכירים ביותר. ואמנם, בניגוד לדעה הרווחת, הציבור הרחב אינו נרתע מעימותים ממושכים אם הוא משוכנע באמת ובתמים בצדקת המאבק, והחוסן המנטלי שהוא מפגין עולה לעתים על זה של מנהיגיו.

ב

בסך הכל כדאי לחיות במשטרים דמוקרטיים, ולו בשל הסיבה הפשוטה שעל פי רוב אין הם רוצחים את נתיניהם.¹⁴ בדרך כלל, האזרחים החיים בדמוקרטיות ליברליות אינם צריכים לחשוש מרדיפות שיטתיות, מטיהורים פנימיים ומחיסולים פוליטיים. יתר על כן, הסובלנות והפתיחות של הדמוקרטיות באות לידי ביטוי גם במדיניות החוץ שלהן, ובעיקר ביחסן למדינות המוקירות אף הן חירויות פוליטיות. מוסכמה ידועה קובעת כי דמוקרטיות אינן נוטות לפתוח במלחמה זו נגד זו.

ואולם כאשר מדינות דמוקרטיות חשות בסכנה או אפילו באפשרות של פגיעה באינטרסים שלהן, הן בהחלט מסוגלות לפעול בנחישות נגד אויביהן, ואפילו לפתוח במלחמה כוללת. כך, למשל, נהגה ישראל פעמיים כאשר חשה באיום ברור ומיידי על המשך הישרדותה – בשנת 1967, ערב מלחמת ששת הימים, ואחת-עשרה שנים קודם לכן, ב"מבצע סיני". בשנת 1982 הכריזה בריטניה מלחמה על ארגנטינה בשל הסכסוך על איי פוקלנד, אף שלקבוצת האיים הנידחים שעמדו במוקד העימות לא היה ערך אסטרטגי אמיתי מבחינתה. ובשנת 2001 פתחה ארצות-הברית אף היא במערכה כוללת באפגניסטן, על אף המרחק, תנאי השטח הקשים והאויב המר שהצליח להתיש את המעצמה הסובייטית לפניה. כאשר מדינה דמוקרטית מחליטה לפתוח במלחמה, היא מסוגלת להסלים את האלימות לרמה גבוהה מאוד. די לציין כי המדינה היחידה שהשתמשה אי פעם בנשק גרעיני – ארצות-הברית במלחמת העולם השנייה – הייתה דמוקרטיה. באותה מלחמה הנחיתו בעלות הברית מהלומות קשות על גרמניה ועל יפן ב"הפצצות מרבד" רחבות היקף, הפצצות שגבו כמות עצומה של קרבנות בקרב האוכלוסייה האזרחית והפכו ערים גדולות כדרזדן וכטוקיו לעיי חרבות.¹⁵

ועם זאת, דמוקרטיות מסוגלות להפעיל אלימות מסיבית לא רק במערכות ענק שבהן המדינות יוצאות להגן על קיומן. במלחמת וייטנאם השליכו האמריקנים כשבעה מיליון טונות של פצצות – פי שלושה וחצי מן הכמות שהשליכו על גרמניה במלחמת העולם השנייה. לפחות שישים וחמישה אלף אזרחים צפון-ווייטנאמים נהרגו בהפצצות אלו בין השנים 1964–1972.¹⁶ בזמן המלחמה באלג'יריה בשנים 1954–1962 איבדו הצרפתים כעשרים אלף חיילים ואזרחים, אך האבידות בקרב המורדים ובקרב האוכלוסייה האלג'ירית המוסלמית הגיעו לפחות לשלוש מאות אלף, ויש הטוענים כי המספר קרוב יותר למיליון.¹⁷

מדינות דמוקרטיות אינן נרתעות אפוא מהפעלת כוח מסיבי בשדה הקרב כאשר הן מוצאות שהדבר הכרחי. אולם לא תמיד הדבר מועיל. מדינות רודניות, שאינן בוחלות באמצעים חריפים ביותר בלחימה, התקשו אף הן לעתים לגבור על יריבים נחותים מהן עשרות מונים; זהו הלקח שלמדו הנאצים ביוגוסלביה, וברית-המועצות באפגניסטן.

עם זאת, במקרים אחרים הצליחו דמוקרטיות ודמוקרטיות למחצה לדכא התקוממויות ומלחמות גרילה. הבריטים נלחמו בהצלחה בכוחות גרילה במלאיה במשך תריסר שנים, משנת 1948 ועד 1960; הלחימה שניהלה סולטנות עומאן,

בגיבוי של המערב, בגרילה הקומוניסטית בין השנים 1962–1976 עלתה יפה גם היא, ואחוזי הפגיעה באזרחים היו נמוכים מאוד בהשוואה לאבידות שנרשמו באלג'יריה ובווייטנאם, באופן אבסולוטי ויחסי.¹⁸

אך אולי המקרה המובהק ביותר להתמודדות מוצלחת של דמוקרטיה מול התקוממות הוא האופן שבו התנהלה בריטניה במסגרת הסכסוך עם "הצבא האירי הרפובליקני" (האיי-אר-איי). מטרת האיי-אר-איי באותו סכסוך הייתה לשחרר את אזור צפון אירלנד מידי בריטניה ולאחדו עם הישות העצמאית של הרפובליקה של אירלנד. ההתפרצות האחרונה והאלימה ביותר של הסכסוך החלה בשנת 1969, כתוצאה ממספר גורמים, ובהם האפליה של השלטון הפרוטסטנטי כלפי הקתולים. ה"איי-אר-איי הזמני", כפי שכונה אז, וארגונים קתוליים קיצוניים נוספים פתחו במתקפת טרור נגד הכוחות הבריטיים והפרוטסטנטיים. שיטות הלוחמה הבריטיות, שעוצבו במהלך הלחימה נגד ההתקוממויות במושבות של המדינה, כשלו בתחילה מול המתקוממים האירים העירוניים.¹⁹ דעת הקהל ושיקולי הפוליטיקה לא התירו לכוחות הבריטיים להפעיל נגד האירים אמצעים שבהם נעשה שימוש במושבות, כגון שריפת כפרים וגירוש יושביהם לשטחים אחרים, או מעצרים מנהליים בקנה מידה המוני.²⁰ האפליה הברורה שגילה הצבא הבריטי רק תרמה לדחיפת קתולים נוספים לזרועות האיי-אר-איי. "יום ראשון העקוב מדם" בינואר 1972, שבו הרגו חיילים בריטיים ארבעה-עשר מפגינים קתולים לא-חמושים, הגביר עוד יותר את התמיכה באיי-אר-איי והמריץ את פעיליו להעלות את רמת פעילותו לגבהים חדשים.²¹ במשך השנים שלאחר מכן הפעילו הממשלות הבריטיות טקטיקות ואסטרטגיות לחימה שונות כלפי הארגון, והחליפו את אלה באלה לאחר שהראשונות כשלו.²² פוליטיקאים רבים נרתעו במשך תקופה ארוכה מלהשתמש בביטוי "מלחמה" או אפילו "מלחמת אזרחים" ביחס לאירלנד (ובשל כך פגעו ביכולתם לגייס תמיכה ציבורית במאבק),²³ בעוד הפרות זכויות אדם שביצעה בריטניה בצפון אירלנד גררו גינויים בינלאומיים. מסוף שנות השבעים ואילך עלה בידי הבדלנים האירים להשיג כמה הישגים פומביים רבי-תהודה, כגון ההתנקשות בשנת 1979 בלורד מאונטבאטן, גיבור מלחמה ובן למשפחת המלוכה הבריטית, הטמנת פצצה בבריטון שהחמיצה בקושי את ממשלת בריטניה כולה, פיגועים אחדים במרכז לונדון והפגזת בית ראש הממשלה במרגמות.

מחיר הדמים בשנים 1972–1974, בתקופת השיא של ההתפרצות הראשונה, היה גבוה מאוד: 297 אנשי כוחות ביטחון ו-597 אזרחים.²⁴ בין מרס 1973 לפברואר 1977 התפוצצו 276 פצצות של האיי-אר-איי בבריטניה,

ובוצעו ארבע-עשרה התקפות ירי בידי הארגונים הרפובליקניים.²⁵ גם מאוחר יותר לא טמנו האירים את ידם בצלחת: בשנים 1984–1986 הם היו אחראים ללא פחות מאשר 521 פיצוצים ברחבי הממלכה המאוחדת,²⁶ ובתחילת שנות התשעים הוביל האיי-אר-איי מתקפת פצצות בלונדון. מתקפה זו כללה בין השאר הפגזת מרגמות על בית ראש הממשלה, ופיצוץ משאיות תופת בבורסת ה'בלטיק אקסצ'יינג' ובמגדל בנק 'נאט-ווסט', פיצוצים שגרמו שניהם לנזקים כלכליים כבדים מאוד.²⁷ בשנת 1977 הכריז שיימוס טוומי, ממנהיגי הארגון, כי "באמצעות פגיעה במסעדות של [רובע] מאייפּר אנו פוגעים בדיוק בסוג האנשים שיכולים להפעיל לחץ על הממשלה הבריטית".²⁸ האלימות שהפעיל האיי-אר-איי תוכננה בקפידה במטרה לדחוף את הציבור הבריטי לתמוך בוותר על צפון אירלנד. בשיא הלחימה ניתן היה בהחלט לחשוב שלאירים יש סיכוי טוב להשיג את מטרותם.

כבר בשלב מוקדם של הסכסוך קראו כמה חברי ממשלה בריטים רמי דרג להסכמה חשאית עם דרישות האיי-אר-איי. בשנת 1972 במזכר שכתב לראש הממשלה הבריטי ולכמה חברי ממשלה בכירים, טען אלק דאגלס-יום, שר החוץ הבריטי, כי

האינטרס הבריטי האמיתי, אני חושב, ישורת בצורה הטובה ביותר באמצעות דחיפתם [של האירים] לכיוון אירלנד מאוחדת, ולא על ידי אימוצם עוד יותר לממלכה המאוחדת. ההיסטוריה הפרלמנטרית שלנו היא סיפור אחד ארוך של צרות עם האירים.²⁹

בשלבם מסוימים של הסכסוך "הראו סקרים בבירור שרובו של ציבור המצביעים הבריטי היה שמח לוותר על כל תביעה בנוגע לצפון אירלנד".³⁰ לכאורה, הנתיע היה ברור: כניעה בריטית לדרישות האיי-אר-איי. אולם בסופו של דבר האיי-אר-איי הוא שהודיע על הפסקת אש. בשנת 1994 הכריז הארגון על נטישת המאבק החמוש, ולא מפני שהשיג את מטרותיו במלואן. בסוף שנות השמונים היה הארגון בבחינת "צבא במנוסה", וראשיו החלו להסכין עם העובדה שלא יוכלו להשיג את יעדיהם בדרכים אלימות. הבריטים שיכללו את שיטותיהם והצליחו לפגוע קשה באיי-אר-איי, ואילו חוליות טרור פרוטסטנטיות, שרצחו בשנים 1988–1993 לפחות 164 קתולים – מתוכם עשרים אנשי איי-אר-איי – המחישו לארגון ולקהילה הקתולית בכללה שהמאבק לאו דווקא משתלם.³¹ לא פחות מתסכלת הייתה העובדה שאף על פי שהבריטים ניהלו מעת לעת משא ומתן עם גורמים באיי-אר-איי ואף הסכימו

לרפורמות שונות, הם מעולם לא הראו כל סימן כי בכוונתם להיכנע. מרטין מנסרד, יועץ אירי שהשתתף במשא ומתן שהביא להפסקת האש בשנת 1994, אמר כי "למרות שאינני מסכים עם הטענה של אלימות מעולם לא הייתה השפעה פוליטית, לא מצאתי שום ראיה במגעינו עם הממשלה הבריטית, או למעשה במגעים עם כל אחד אחר, שהיא הושפעה באופן מעשי מהפצצות במרכז העסקים של לונדון".³² גם כאשר רבים מתושבי בריטניה, ואולי אפילו רובם, היו מוכנים לויתורים בצפון אירלנד או אף למוסרה כליל, "הבהירו ממשלות בריטניה, בזו אחר זו, שהן לא יוותרו ואינן יכולות להיכנע לטרור"³³ – והציבור הבריטי לא כפה עליהן לעשות כן.

ב"הסכם יום שישי הטוב" שנחתם בשנת 1998 אימצו מנהיגי האי-איר-איי "הסכם שרק שנים ספורות קודם לכן היה נחשב לבגידה". הם אמנם השיגו הישגים נכבדים בביטול האפליה והעליונות הפרוטסטנטית, אולם ההסכם היה "ללא ספק... תבוסה לרפובליקניזם האירי".³⁴ לאחר יותר מעשרים וחמש שנות לחימה ולמעלה מ-3,600 הרוגים,³⁵ המחישו הבריטים שלא תמיד הגרילה "מנצחת אם אינה מפסידה". ביום 28 ביולי 2005 הודיע האי-איר-איי כי החליט לנטוש את דרך המאבק המזוין באופן סופי כיוון שהוא פונה להגשמת מטרותיו "בדרכים פוליטיות ודמוקרטיות בלבד".³⁶ צפון אירלנד היא עדיין חלק מבריטניה. הממשלה הבריטית לא נשברה והציבור לא אילץ אותה לוותר על עקרונות היסוד שלה ולסגת.³⁷

דוגמה ראויה לציון נוספת לדמוקרטיה הגוברת על אויב לא-מדינתי היא התמודדותו של צה"ל עם הטרור ברצועת עזה בשנים 1967 עד 1973. באותה עת קבע שר הביטחון משה דיין מדיניות של חוסר התערבות כלפי שלוש מאות ושישים אלף תושבי הרצועה, בטענה כי יש להניח להם לנהל את ענייניהם בעצמם וכי שיפור מצבם הכלכלי ימנע טרור. "על בטן מלאה חושבים פעמיים לפני שמסייעים למחבלים", אמר דיין. תוצאתה של מדיניות זו הייתה עלייה חדה במספר התקריות החבלניות ברצועה. חוליות הטרור ניצלו את החופש היחסי שממנו נהנתה האוכלוסייה האזרחית לצורך התארגנות והתחמשות מתוך כוונה מוצהרת להגיע להישגים דומים לאלה שהושגו באלג'יריה ושהיו עתידים להיות מושגים, כפי שהם ראו זאת, גם בוויטנאם.³⁸ שיפור במצב הרפואי והכלכלי של האוכלוסייה העזתית ובמצב החינוך וההשכלה בשנים 1968–1971 לא הוביל לתוצאות המקוות, אלא דווקא סייע לפעילות ארגוני הטרור שנהנו ממדיניות אי-ההתערבות של ישראל.³⁹ המצב הגיע לידי כך שמשתיפי פעולה עם ישראל נרצחו לאור יום, והאוכלוסייה המקומית סייעה באופן פעיל

למחבלים לחמוק מידי צה"ל. אזרחי ישראל החלו לעקוף את הרצועה בדרכם לסיני, ופועלים מעזה חששו לצאת לעבודה בישראל מחשש לנקמת ארגוני הטרור. בשנת 1970 לבדה רצחו מחבלים 128 ערבים ו-15 יהודים, ופצעו 580 ערבים ו-120 יהודים.⁴⁰ רק בתחילת 1971, לאחר שמחבל פלסטיני הטיל רימון על מכונית ישראלית חונה ורצח שני ילדים יהודים, אירוע שעורר הלם בקרב הציבור במדינה, שינתה ישראל את מדיניותה.

כוחות גדולים הוזרמו לרצועה, ונקטו מדיניות של "מקל וגזר": תגמול לאזורים ולאנשים שנמנעו מסיוע למחבלים, כנגד הריסת בתי מסייעים וגירושם, ככל שעמד הדבר במגבלות החוק הבינלאומי;⁴¹ עבודות פיתוח החלו והופסקו בהתאם למצב הביטחוני באזור מסוים, כך שלתושבי האזור היה אינטרס ברגיעתו; דגש הושם על פיתוח כלכלי של אזורים שקטים, ועל אבטחת הפועלים היוצאים לעבודה בישראל; תעודות הזהות הוחלפו כדי למנוע זיופים. כמו כן הייתה הקפדה יתרה על התנהגותם של חיילים, ותלונות מצד האוכלוסייה על התנהגות לא-הולמת מצד צה"ל טופלו במהירות.⁴² מן הבחינה הצבאית, ננקטה שיטה שאלוף הפיקוד באותה עת, אריאל שרון, הגדירה כ"לחימת גרילה נגד טרור".⁴³ את מקום הפטרולים הגדולים והקבועים החליפו קבוצות קטנות וזריזות של חיילים שהופקדו על אזורים קבועים והכירו את השטח ואת תושביו היטב, וכן פעולות מיוחדות שנועדו לפגוע במחבלים ולערער את שליטתם באוכלוסייה. מחנות הפליטים דוללו, נפרצו בהם דרכים ומוקמה בהם תאורה.⁴⁴ במקביל יצא לפועל מבצע הסברה רחב היקף לשם השגת שיתוף הפעולה של האוכלוסייה האזרחית. מבצע הסברה זה כלל הסברים על פעולות הצבא ברצועה, הקרנת סרטי קולנוע ערביים ועוד.

פעולות צה"ל הביאו לתוצאות מרשימות. כבר בסוף 1971 התלונן זיאד אל-חוסייני, אחד מבכירי המבוקשים, כי "איש לא מסכים להקים לנו בסיסים באזור שבו אנו נמצאים. העם פוחד והחל לאכזב אותנו".⁴⁵ נוסף על כך, הושג השקט ברצועה תוך אבדן נמוך להפגיע של חיי חפים מפשע. סיירת "שקד", לדוגמה, שהייתה אחראית ללכידת רוב המבוקשים הפלסטינים, הרגה רק חף מפשע אחד – קשיש חרש, שלא שמע את אזהרות החיילים.⁴⁶ כ-180 מחבלים נהרגו, כ-2,000 נעצרו ונכלאו, ומספר המבוקשים הצטמצם כמעט לאפס.⁴⁷ ארגוני הטרור שפעלו בחופשיות רבה ברצועת עזה מוגרו לחלוטין עד אמצע שנת 1972, בלא שהפלסטינים השיגו כל הישג מדיני או אחר; רצועת עזה שקטה למשך כחמש עשרה שנים.⁴⁸

לצד הצלחות ברורות אלו בצפון אירלנד ובעזה, ניתן לציין גם את סיפור התנהלותה של רוסיה במלחמת צ'צ'ניה השנייה. אף שרוסיה איננה דמוקרטיה "מלאה" במובן המערבי-ליברלי, מלחמה זו מספקת דוגמה נוספת להשפעת הציבור הרחב על תוצאות המערכה במלחמה קטנה. מלחמת צ'צ'ניה הראשונה, שפרצה בשנת 1992 ונמשכה עשרים חודשים, זכתה מראשיתה לתמיכה ציבורית זעומה ברוסיה הפוסט-קומוניסטית. הסרבנות בצבא הייתה רחבה, גנרלים אחדים התפטרו או הודחו בשל התנגדותם למלחמה, ובשלב מסוים רק כעשירית מכלל הציבור הרוסי תמכה בהמשך המערכה. המלחמה הגיעה אל קצה בניצחון הצ'צ'נים, ועם סיומה נחתם הסכם ביניים בין הצדדים לתקופה של חמש שנים.⁴⁹

העימות פרץ מחדש בסוף הקיץ של 1999. חודשים ספורים קודם לכן נחלק הציבור הרוסי בשאלת צ'צ'ניה, כאשר 41 אחוזים תמכו במתן עצמאות לחבל בעוד ששיעור דומה, גדול במקצת, התנגד לכך. במצב כזה, לכאורה, כל שהיה דרוש הוא מעט לחץ ואבידות בנפש כדי שהציבור הרוסי בכללותו יתמוך במתן עצמאות לצ'צ'נים.

ואמנם, כבר בינואר 2000, כמה חודשים לאחר פריצתו המחודשת של העימות, מיהרה רשת הבי-בי-סי להודיע כי הרוסים "מאבדים את אמונם במלחמת צ'צ'ניה".⁵⁰ אבל למרות התמיכה העקרונית הרחבה באופציית המשא ומתן,⁵¹ ולמרות אמונתם של מרבית הרוסים כי הממשלה אינה יכולה או אינה רוצה לייצב את המצב בצ'צ'ניה,⁵² ואף שמספר החללים הרוסים כבר עמד על לפחות כעשרת אלפים עד חמישה-עשר אלף איש – שיעור אבידות גבוה פי ארבעה עד שישה מזה של המלחמה באפגניסטן, ביחס לזמן ולגודל האוכלוסייה⁵³ – למרות כל אלו בחר הציבור הרוסי פעמיים מאז תחילת המלחמה בוולדימיר פוטין: תחילה בשנת 2000, ופעם נוספת, ברוב מכריע של שבעים ואחד אחוזים, בשנת 2004, לאחר ארבע שנים של לחימה קשה.⁵⁴

בהתחשב במחאה ובהתנגדות הציבורית הרחבה שבה נתקלה מלחמת צ'צ'ניה הראשונה, קשה להסביר את התמיכה במלחמה השנייה רק בהעדר דמוקרטיה או בשליטתו של ממשל פוטין בתקשורת. לאמיתו של דבר הסקרים מצביעים דווקא על כך שהציבור הרוסי אינו מקבל כתורה מסיני את כל מה שפוטין מוסר לו בעניין צ'צ'ניה.⁵⁵ ההסבר לשוני הניכר באחוזי התמיכה בין שתי המלחמות נובע כנראה מגורמים אחרים: מהבדלים במנהיגות, ביעדים ובכיוון.

מה שפוטין הציע לציבור הרוסי היה מסר ברור ועקבי: המלחמה בצ'צ'ניה איננה מלחמה על אינטרסים כלכליים, כמו שליטה במקורות נפט; זוהי מלחמת מגן, מאבק בטרור האיסלאמי. גרסה זו קנתה לה שביתה בקרב העם הרוסי, הרואה בעימות מלחמה צודקת.⁵⁶ התמיכה הציבורית במלחמה רק התחזקה בשל התבטאויות שונות של פוטין בנושא, כמו הנאום שנשא לאחר פעולת הטרור הצ'צ'נית בבסלאן בספטמבר 2004, שבה נטבחו מאות ילדים. פוטין, כמו הנשיא האמריקני ג'ונסון בשעתו לאחר מתקפת הטרור בינואר 1968 (וראה להלן), הביע בנאומו נכונות לסיים את המלחמה בדרכי שלום, ואולם, הוא נקט רטוריקה נציית תקיפה:

לא היינו חזקים מספיק, והחלשים תמיד מוכים... זהו איום על כל המדינה הרוסית... הטרוריסטים מאמינים שהם חזקים מאתנו, שרשעותם תפחיד אותנו, תשתק את רצוננו ותנוון את החברה שלנו. יש לנו בחירה אחת ברורה – לדחות אותם או... להיכנע ולתת להם לחלק את רוסיה בתקווה שיום אחד יעזבו אותנו לנפשנו... אני סמוך ובטוח שאפשרות כזאת אינה עומדת בפנינו... זוהי מלחמה כוללת... מלחמות כאלה אינן נגמרות במהירות. בהתחשב במצב, אנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו להמשיך לטפל [במלחמה] בשאננות... הטרוריסטים נתקלים בתגובה הנחושה ביותר במקומות שבהם הם עומדים מצד אחד מול כוחה של המדינה, ומצד שני מול חברה אזרחית מאורגנת ומאוחדת... אנו מוכרחים להיות מאוחדים, שכן זו הדרך היחידה להביס את האויב.⁵⁷

פוטין לא הציע פשרה ולא הבטיח לאזרחיו חיים קלים; הוא תבע מהם חוסן פנימי, אחדות ונכונות להמשיך במאבק. 48 אחוזים מהרוסים הביעו תמיכה בנאומו של נשיאם. רק 9 אחוזים התנגדו לו, חלקם אולי בשל כישלונה הצורב של רוסיה בפתרון המשבר ועקב הזעזוע שחולל טבח הילדים. 61 אחוזים המשיכו לתמוך במדיניותו של פוטין ורק 16 אחוזים התנגדו לה.⁵⁸ אחרי חמש שנות לחימה בראשות פוטין עמדתו של הציבור הרוסי לסוגיה רק הלכה והתקשחה: רק כ-20 אחוזים בקירוב הוסיפו לתמוך במתן עצמאות לצ'צ'ניה, בעוד ששיעור התמיכה בפתרון שישמור על חבל ארץ זה כחלק מרוסיה עלה ל-64 אחוזים.⁵⁹ הציבור הרחב הוסיף להיות משוכנע שהמלחמה "הקטנה" הזאת חשובה דייה כדי להמשיך ולהתמיד בה לאורך זמן⁶⁰ – אולי גם בשל יכולתו של פוטין להסביר לציבור הרוסי את מניעיה בצורה ברורה. מה שעולה בבידור מן המקרים של צפון אירלנד, של עזה ושל המלחמה השנייה בצ'צ'ניה הוא שגם במערכה מתמשכת קשה ומרה של טרור ניתן לנצח,

ושהציבור הרחב, למרות הימשכות המערכה, לא ידחוק בהכרח במנהיגיו לנקוט מדיניות של ויתורים. אך אם דמוקרטיה כמו בריטניה או ישראל, או דמוקרטיה למחצה כמו רוסיה, הצליחו להביס כוחות גרילה או לעמוד בפניהם במלחמות קטנות, מדוע הן כושלות במקרים אחרים רבים כל כך?

ג

ברי אפוא שאת ההסבר לתבוסות שנחלו דמוקרטיה בעלות עליונות צבאית מידי כוחות נחותים מהן יש לחפש לא במידת הכוח שהן מוכנות להפעיל או בחולשת הציבור הרחב אלא בגורם אחר. בחינה לעומק של שלוש דוגמאות ידועות – מלחמת צרפת באלג'יריה, מלחמת ארצות-הברית בווייטנאם ויציאת ישראל מרצועת הביטחון בדרום לבנון – מוכיחה כי נקודת התורפה של הדמוקרטיה החזקות הללו לא הייתה דווקא כושר העמידה של הציבור הרחב, אלא חולשתם של קברניטי המדינות.

בשנת 1954 פרץ באלג'יריה, מושבה צרפתית מאז שנת 1830, מרד רחב היקף. האלג'ירים דרשו מן השלטון הצרפתי לעזוב את המדינה ולהעניק לה עצמאות. ממשלות צרפת ניסו לפתור את הסכסוך בדרכים שונות, אך כשלו. בשנת 1958 נבחר הגנרל הוותיק, גיבור מלחמת העולם השנייה שרל דה-גול, לנשיא הרפובליקה, תוך שהוא מניף את נס "אלג'יריה הצרפתית". במשאל עם שנערך בספטמבר 1958 תמכו כשמונים אחוזים מן המצביעים בצרפת בעמדתו של דה-גול, השוללת הכרה בזכותה של אלג'יריה להגדרה עצמית. יתר על כן, עמדה זו זכתה גם לתמיכת הרוב המוחלט של המוסלמים באלג'יריה.⁶¹ דעת הקהל בצרפת נטתה באותה עת בבירור נגד יציאה מאלג'יריה ואפילו נגד פשרה כלשהי בנושא; מבחינתה, הסכסוך היה שווה את מחירו.⁶²

ועם זאת, בספטמבר 1959 שינה דה-גול את דעתו והצהיר בפומבי שלא לג'יריה יש זכות להגדרה עצמית.⁶³ ההתנגדות הציבורית למלחמה ליוותה אמנם את העימות מראשיתו, אך בטרם יצא דה-גול בהצהרתו לא עלה בידיה להפוך לכוח דומיננטי בדעת הקהל.⁶⁴ למעשה, רוב ההפגנות ההמוניות ופעולות המחאה האפקטיביות נגד המלחמה התרחשו דווקא לאחר הכרזת הנשיא, "מניפסט ה-121" המפורסם, שבו קראו אנשי רוח לסרב לשרת באלג'יריה, התפרסם רק בשנת 1960, כשנה לאחר הצהרתו של דה-גול. פרנסואה מאספרו,

אחד החותמים על המניפסט, הצהיר בהקדמה למהדורת 1961 של המניפסט כי 1960 הייתה "שנת המפנה" של הצרפתים בנוגע למלחמה.⁶⁵ בשנת 1961 הצביע רוב הציבור הצרפתי – באחוזים דומים לאלו שהביעו את הדעה ההפוכה שלוש שנים קודם לכן – בעד היפרדות מאלג'יריה, אף שבפועל הצליח הצבא הצרפתי לדכא את המרד. הצרפתים הלכו אפוא אחר מנהיגם ושינו את דעתם מקצה לקצה, לא בשל הסלמת האלימות והתמשכותה, אלא בעקבות הכרזתו של הנשיא כי בעצם אין שום תוחלת בלחימה ושעל אלג'יריה להיות "אלג'ירית".⁶⁶ דוגמה מאלפת נוספת להיגררות הציבור אחר שינויים בעמדתה של המנהיגות היא מלחמת וייטנאם. רבים סבורים כי מלחמה זו הגיעה לקצה בגלל המחאה הרחבה נגדה ובגלל הסיקור העיתונאי השלילי שהטה את דעת הקהל האמריקנית נגד המשך המעורבות האמריקנית בווייטנאם.⁶⁷ ואולם בחינה מדוקדקת של מהלך האירועים מוכיחה כי גם במלחמה זו הדרג המדיני, ולא הציבור, הוא שנתקף ראשון בפיק ברכיים נוכח מחירה הכבד של הלחימה. אמת, כמו במקרה של אלג'יריה, חוגים מסוימים בשמאל האמריקני יצאו נגד המלחמה כבר מראשיתה. הם ביטאו את התנגדותם בדרכים שונות, החל בשירי מחאה⁶⁸ וכלה בהפגנות המוניות כמו "המצעד על הפנטגון" באוקטובר 1967.⁶⁹ אך ביטויי מחאה אלו לא הביאו לשינוי מכריע בדעת הקהל האמריקנית או בגישתו של הדרג המדיני. בדצמבר 1967 נאם מפקד כוחות הצבא בווייטנאם, הגנרל ויליאם וסטמורלנד, בפני הקונגרס, וזכה לתשואות מקיר לקיר. אמנם אחוזי התמיכה במלחמה ובנשיא ירדו בהדרגה בהשוואה לתחילת המלחמה, אך בסוף שנת 1967 ובתחילת 1968 עדיין סבר רוב מוחלט של הציבור האמריקני שתפקודו של וסטמורלנד משביע רצון, שהמלחמה מתנהלת כהלכה ושיש אף להסלימה.⁷⁰

בראשית 1968 נמשכה התמיכה הרחבה במלחמה למרות המסר הדו-משמעי שהעביר ממשלו של הנשיא לינדון ג'ונסון לציבור.⁷¹ עוד קודם לכן נמנע ג'ונסון מלהכריז על הסכסוך כמלחמה, ולא פעם סיפק דיסאינפורמציה שניתן היה להפריכה בנקל.⁷² יתרה מזו, כפי שמציין החוקר דייל וולטן, הממשל האמריקני "לא הציע שום הסבר מספק בן 'משפט אחד' (שלא לדבר על סטיקר בן שורה אחת) מדוע המאבק בווייטנאם חשוב לאינטרס הלאומי של ארצות-הברית".⁷³ בצרפת, לפחות ניתן היה לסכם את מטרות המלחמה בשתי מילים: "אלג'יריה צרפתית"; לא כן בווייטנאם. בשנת 1968 סיפר הגנרל הבריטי רוברט תומפסון, מומחה ללחימה בחתרנות,⁷⁴ כי שאל אמריקנים רבים מדוע ארצות-הברית נלחמת בווייטנאם, אך לא קיבל תשובה אחת ברורה. "התשובות", אמר, "נעו

בין בלימת סין, מניעת תוקפנות, הבסת הווייטקונג ומתן חופש בחירה לתושבי דרום וייטנאם".⁷⁵ ובכל זאת, אף שבמשך שלוש שנים גבתה המלחמה בווייטנאם את חייהם של יותר מחמישה-עשר אלף אמריקנים, עדיין הייתה התמיכה במלחמה בתחילת 1968 גדולה כפליים מן ההתנגדות לה.

רבים טוענים כי התמיכה הציבורית במלחמה התפוגגה בעקבות מתקפת הטט הגדולה בסוף ינואר 1968, שהתרחשה זמן לא רב לאחר שהממשל האמריקני ומפקדי הצבא שיחררו הצהרות בדבר סופה הקרב של המערכה. במסגרת מתקפה רחבת היקף זו, הפתיעו כוחות צפון וייטנאם והווייטקונג את הצבא האמריקני ואת צבא הדרום. אף שהתוקפים נבלמו וספגו מהלומה ניצחת בכל מקום חוץ מן העיר הואה, הפתיעו ממדי ההתקפה את העיתונות האמריקנית ואת הציבור בארצות-הברית,⁷⁶ עד שלימים היא נתפסה כנקודת המפנה של מלחמת וייטנאם.⁷⁷ ואמנם, לאחר שנסיימה מתקפת הטט חל שינוי ניכר בסיקור הקרבות בטלוויזיה. למרות שפני המערכה ויחסי הכוחות נותרו פחות או יותר כשהיו, פחות ופחות קרבות הוצגו כעת כניצחונות, מעט יותר כתבוסות והרבה יותר כתיקו.⁷⁸ הצהרות הממשל התקבלו בספקנות רבה יותר: וסטמורלנד הוצג כשקרן או כהוזה אופטימיסט גם כאשר לא הייתה סיבה לכך, והנשיא ג'ונסון וממשלתו ספגו חצי ביקורת רבים. יש הטוענים כי את מהלומת המחץ על תקוותיה של ארצות-הברית להצלחה בווייטנאם הנחית שדרן החדשות הנודע וולטר קרונקייט. כאשר ביקר קרונקייט בזירת הקרבות, הוא זועזע ממראה קברי האחים של אלפי האזרחים שנרצחו בידי צבא צפון וייטנאם בעיר הואה במתקפה הגדולה, והודיע שיעשה כל שביכולתו כדי לשים קץ למלחמה. ב-27 בפברואר 1968, באחד השידורים המפורסמים בתולדות הטלוויזיה האמריקנית, הודיע השדרן הפופולרי למיליוני צופיו:

לומר שהיום אנו קרובים יותר לניצחון הוא להאמין, בניגוד לראיות, לאותם אופטימיסטים שטעו בעבר. לטעון שאנו קרובים לתבוסה הוא לגלוש לפסימיזם לא הגיוני. המסקנה ההגיונית היחידה היא... שאנו שקועים בבון של קיפאון.⁷⁹

הנשיא ג'ונסון הושפע עמוקות מהדיווח בטלוויזיה. סופר כי לאחר השידור אמר למזכיר העיתונות שלו: "אם איבדתי את וולטר, איבדתי את האזרח הממוצע".⁸⁰ לימים טען דייוויד הלבשרטאם מהניו יורק טיימס כי "מלחמת וייטנאם הסתיימה בעקבות הצהרתו של מגיש חדשות".⁸¹

הופעתו הלא-מוצלחת של ג'ונסון, כשבועיים לאחר מכן, במסגרת הפריימריז בניו המפשייר מול מתנגד קולני של המלחמה, ייאשה אותו עוד יותר.⁸² ביום 22 במרס נפגש ג'ונסון עם "עדת חכמים", כפי שכונו יועצי החוץ שלו. רוב היועצים, שניזונו בעיקר מן התקשורת, הביעו גישה פסימית. "בעודי צועד חזרה למשרדי", כתב ג'ונסון מאוחר יותר, "הפכתי בראשי את הדעות השונות ששמעתי ואת משמעותן כהשתקפות של דעה [ציבורית] רחבה יותר... אם הם הושפעו במידה כזאת מן הדיווחים על מתקפת הטט, מה חושב האזרח הממוצע?"⁸³ באותו יום הודיע הנשיא כי וסטמורלנד יסיים את תפקידו בווייטנאם עד יוני 1968. כעבור ימים אחדים, בנאום שנשא ב-31 במרס 1968, נאום שבו הכריז על פרישתו מן המירוץ לבחירתו מחדש לנשיאות, הודיע ג'ונסון על הפסקת ההפצצות והביע תקווה שממשלת צפון וייטנאם תזנח "את ניסיונותיה להשיג ניצחון צבאי". בכל הנאום, שנמשך ארבעים וחמש דקות, הוזכרה המילה "ניצחון" פעמיים בלבד, וגם אז רק בקשר לשאיפות הצבאיות של צפון וייטנאם. "אם הם יצאו לסיבוב נוסף", אמר ג'ונסון, "הם לא יצליחו להשמיד את כוח הלחימה של דרום וייטנאם ובעלות בריתה. אנשים רבים... יאבדו... והמלחמה תימשך. אין צורך שכך יהיה. אין צורך לעכב את השיחות שיכולות להביא לסיום המלחמה הממושכת והעקובה מדם הזאת".⁸⁴

ג'ונסון לא הזכיר כלל את האפשרות של ניצחון אמריקני. הוא לא אמר לציבור הרחב מה שכתב כעבור זמן בזיכרונותיו – שמתקפת הטט הייתה "התבוסה הקומוניסטית ההרסנית ביותר של המלחמה בווייטנאם".⁸⁵ בנאומו טען שמאמצי הקומוניסטים בצפון סוכלו, ושמקפתם "כשלה בהשגת יעדיה העיקריים", אך הוסיף כי "הם יכולים לחדש את התקפתם בכל יום".⁸⁶ היה קשה שלא לראות בנאומו של ג'ונסון ניסיון להשתחרר מן המעורבות בווייטנאם. ככלות הכול, אילו סבר הנשיא שהניצחון האמריקני קרוב, האם היה מציע להציל את הצפון וייטנאמים מתבוסה? האם היה מסרב לשלוח תגבורות לווייטנאם ומחליף את וסטמורלנד בעיתוי כה רגיש?

איש מן המועמדים לרשת את כיסאו של ג'ונסון לא הוסיף עוד לדבר על "ניצחון" בווייטנאם לאחר מכן. אפילו ריצ'רד ניקסון, מי שירש לבסוף את ג'ונסון ושביקר את הממשלה לאחר מתקפת הטט על שלא הסלימה את המלחמה עוד יותר, דיבר עתה על "שלום בכבוד". ארבע שנים נוספות היו עתידות לעבור עוד בטרם תצא ארצות-הברית מווייטנאם, אולם כבר בשנת 1968 היה ברור לכל כי הממשלה מחפשת דרך להיחלץ מהתסבוכת.

מה הוביל למה? האם השינוי בדעת הקהל הוא שהביא לשינוי בעמדת הממשל? דומה כי התהליך שהתרחש היה הפוך בתכלית. מתקפת הטט דווקא חיזקה בתחילה את ה"נצים" והחלישה את ה"יונים": רוב גדול של הציבור תמך בהסלמת הלחימה והתנגד להפסקת ההפצצות על צפון וייטנאם. גם לשידורו המפורסם של קרונקייט לא הייתה השפעה מיידית על הציבור הרחב; בסוף פברואר 1968 עדיין היה שיעור התומכים במלחמה זהה לזה שנרשם בראשית אותו חודש.⁸⁷ חודש לאחר מכן נרשמה לראשונה ירידה חדה בתמיכה במלחמה, ומספר היונים עלה על זה של הנצים בהפרש זעום,⁸⁸ אולם אף אז סברו רוב הנשאלים כי וסטמורלנד מנהל את המלחמה בצורה "מצוינת" והביעו ביטחון באסטרטגיה הצבאית של ארצות-הברית בווייטנאם.⁸⁹ גם בקרב הצעירים, קבוצת הגיל ששירתה בווייטנאם, היה שיעור התומכים במלחמה גבוה ביותר, ורק באוגוסט הוא ירד בצורה ניכרת.⁹⁰

דומה כי המסקנה המתבקשת מכך היא שאילו החליט ג'ונסון לנקוט מדיניות נצית יותר בעקבות מתקפת הטט בפברואר או במרס 1968, הייתה דעת הקהל עומדת מאחוריו. העובדה שהתמיכה בהסלמה הייתה גבוהה הרבה מן התמיכה במדיניות הנשיא מרמזת כי נטייתה של ממשלת ארצות-הברית למדיניות הפוסחת על שני הסעיפים הייתה לבסוף בעוכריה. מאז תחילת המתקפה בסוף ינואר ועד נאום הפרישה שלו בסוף מרס, ג'ונסון כמעט ולא נשא נאומים לאומה, ובעצם ויתר על כל ניסיון להציג מדיניות מסודרת בפני הציבור. הוא דחה את הצעותיהם של תומכי ההסלמה, אך גם לא נקט מדיניות הפוכה, ובוודאי שלא יצא בהצהרת נגד לדבריו של קרונקייט. מבחינת דעת הקהל לקה ג'ונסון במה שאחד החוקרים כינה "קריסת מנהיגות".⁹¹ "התמונה הכללית של ה'אסון' שהתרחש בצפון וייטנאם", כתב העיתונאי פיטר ברייסטראפ, שחקר את תפקוד העיתונות במתקפת הטט, "השפיעה על הפוליטיקאים בווייטנאם הרבה יותר משהשפיעה על הציבור הרחב".⁹² ג'ונסון כנראה טעה כשסבר שעם קרונקייט איבד גם את האזרח הקטן; הוא שגה, כדברי ההיסטוריון אדם גרפינקל, כש"ברגע מכריע אחד, ממשלו ו'החכמים' האגדיים שלו ייחסו לתנועה נגד המלחמה משקל רב יותר ממה שהיה לה בפועל, והעניקו לה השפעה רבה יותר ממה שהגיע לה".⁹³

פרישתו של לינדון ג'ונסון, שסימנה למעשה את תחילת סופה של מלחמת וייטנאם, הונעה בידי שיקולים שונים: בריאותו הרופפת, תחושתו כי הציבור פנה נגד המלחמה וסברתו שהאסטרטגיה האמריקנית בווייטנאם מובילה למבוי

סתום.⁹⁴ ג'ונסון, לדברי ההיסטוריון ויליאם המונד, היה "משוכנע שהסכסוך [בווייטנאם] הכרחי, אך האמין שהציבור האמריקני והקונגרס חסרים את כוח הרצון הדרוש... לשאת במאבק עד להשגת התוצאה הרצויה".⁹⁵ ברם, דומה שלא הציבור הרחב היה חסר את כוח הרצון הזה אלא הנשיא, שהושפע מן העיתונות ומיועציו חדורי הספקות והחששות.⁹⁶

ההשפעה המרפא שיש לעתים להנהגת המדינה על כושר העמידה של החברה ניכרת היטב גם בסיפור יציאת צה"ל מלבנון בשנת 2000. הרצועה היוותה חלק מן המציאות הביטחונית של ישראל במשך קרוב לעשור בטרם החל ויכוח ציבורי רחב בעניינה.⁹⁷ אחוז ניכר של הציבור ראה בהישארות ברצועת הביטחון הכרח והתנגד ליציאה ממנה, עמדה שלא הושפעה באופן ניכר ממספר ההרוגים בלבנון.⁹⁸ אפילו ביוני 1999, חודש לאחר שאהוד ברק נבחר לראשות הממשלה כשהוא נישא על גלי ההבטחה להוציא את צה"ל מלבנון, היה שיעור ההתנגדות לנסיגה חד-צדדית בדיוק כמו בפברואר 1997 – שישים ואחד אחוזים.⁹⁹

ואולם ביום 6 ביולי 1999 הצהיר ראש הממשלה ברק כי בתוך שנה בדיוק ייסוג צה"ל מלבנון. בחודשים שלאחר מכן התחולל שינוי דרמטי בדעת הקהל הישראלית, שהחלה לנטות באופן בולט נגד המשך ישיבתו של צה"ל ברצועת הביטחון.¹⁰⁰ להצהרתו של ברק הייתה השפעה ניכרת גם על חיילי צה"ל, שבפעם הראשונה השמיעו בגלוי את תמיכתם במדיניות החדשה. בתחילת פברואר 2000, בעת ביקורו של ברק במוצב בלבנון, הרהיבו עוז כמה חיילי חובה והסבירו לראש הממשלה מדוע הטקטיקות הננקטות בלבנון אינן נושאות כל פרי ומדוע יש לסגת מיד מן האזור. חייל נוסף הצהיר כי בתקופה האחרונה חל אצלו "שינוי בחשיבה" וכעת הוא משוכנע שיש לנטוש את רצועת הביטחון. אחר סיכם: "צריך להתחיל לצאת עכשיו, למה לחכות ליולי?"¹⁰¹ ברוח דומה התבטא גם "גלעד", מפקד צוות בפלוגת החבלה של גבעתי, שסיפר בתחילת 2000 לכתב ידיעות אחרונות:

בתור חייל מעולם לא העזתי לשאול למה אנחנו בלבנון. גם אחי הגדול... לא שאל אם זה צעד מדיני נכון או לא, גם אבא שלי לא... והנה בחודשים האחרונים... פתאום היו כאלה שהתווכחו, פתאום שאלו שאלות, אפילו קרה שסירבו פקודה. "בשביל מה זה טוב? אתם רוצים לשלוח אותנו למות?" שאלו. לא נעים להודות, בחודשים האחרונים בתוך גל הלוויות ושלוישים פצמ"רים ביום נוצר מצב שפשוט היה קשה לתפקד עם החיילים. ככה לא מנהלים מלחמה.¹⁰²

סוף הסיפור ידוע: במאי 2000 יצא צה"ל מלבנון בצורה חפוזה ובלתי מאורגנת, מהלך שהביא להתפרקותו המהירה של צד"ל ולהיערכות של החיזבאללה לאורך הגבול. המסר שנשלח מאויבי המדינה היהודית היה חד וברור, ונוסח ברהיטות על ידי מזכ"ל החיזבאללה, השייח חסן נסראללה: "לישראל יש נשק גרעיני ואת חיל האוויר החזק ביותר באזור", הוא אמר, "אבל היא חלשה כקורי עכביש".¹⁰³

מה שעולה משלושת מקרי המבחן של צרפת באלג'יריה, ארצות-הברית בווייטנאם וישראל בדרום-לבנון הוא למעשה תמונת הראי של מה שאירע בצפון אירלנד, בצ'צ'ניה ובעזה: בכל המקרים הללו לא חולשת הרצון של הציבור היא שהכריעה את הכף; דווקא המנהיגים הם שנאשו ראשונים מן האפשרות לנצח, ומרגע שהם החליטו לנטוש את המערכה דעת הקהל מיהרה ללכת אחריהם.¹⁰⁴

ד

השינוי המתרחש בזירה הגלובלית מעימותים רחבי היקף ל"מלחמות קטנות", המתנהלות בין ארגוני טרור וכוחות גרילה למדינות ריבוניות, דורש חשיבה אסטרטגית מסוג אחר. העידן החדש אינו מבשר רק על תמורות בשיטות הלחימה, אלא גם על שינוי הפריזמה המדינית שדרכה ראוי לבחון סכסוכים. ייתכן כי הפרדיגמה הישנה, המבוססת על הרעיון כי "המלחמה היא המשך המדיניות באמצעים אחרים", כפי שטען פעם קרל פון קלאוזביץ, שוב אינה בתוקף. ארגונים מזוינים יוצאים למלחמה בשמם של רעיונות דתיים ושל ערכים מוסריים שאין להם דבר וחצי דבר עם "המשך המדיניות" ושלעיתים אף אינם משרתים בצורה הטובה ביותר את האינטרסים של הציבורים שבשמם הם פועלים. ואולם, גם מדינות ריבוניות מסוגלות לפעול בלהט דומה ולגייס את המשאבים, את האומץ ואת יכולת העמידה בפניו של אויב אכזר. לפיכך תהא זו טעות להניח שיתרון הנחישות וכוח הרצון מצוי אך ורק באמתחתו של הצד ה"חלש", הנאבק על עצמאותו או נלחם במעצמה.¹⁰⁵

במובנים מסוימים, מצב עניינים זה נובע דווקא מן ההישגים של לוחמת הגרילה ושל הטרור. מאז צה טונג אמר פעם כי אחד מעקרונות הגרילה הוא "הכה באויב וחדל בטרם ירתח". מכה מכאיבה מדיי עלולה להוליד תגובת נגד

הרסנית.¹⁰⁶ ככל שהטרור הכה חזק יותר, זנחו מנהיגי המדינות המותקפות את ההיגיון המדיני הזהיר לטובת יזמות צבאיות, והנמקות דיפלומטיות מסובכות פינו את מקומן לסיסמאות פשוטות כמו "המלחמה בטרור",¹⁰⁷ "מלחמת עולם רביעית",¹⁰⁸ ו"ציר הרשע". בנאום שנשא נשיא ארצות-הברית ג'ורג' בוש ביום 11 בספטמבר 2001, הוא לא נזקק לטיעונים ולהסברים מתוחכמים מן הסוג שאולי עמדו לנגד עיניהם של לינדון ג'ונסון ויועציו. תחת זאת הוא השתמש בטרמינולוגיה ישירה ובסיסית של חיים ומוות:

היום, אחיי האזרחים, דרך החיים שלנו, עצם החופש שלנו, הותקפו... מעשי הרצח ההמוני האלה כונו להפחיד את האומה שלנו [ולדרדר אותה] לכאוס ונסיגה. אבל הם כשלו. ארצנו חזקה... התקפות טרור יכולות להרעיד את יסודות הבניינים הגדולים ביותר שלנו, אבל אינן יכולות לגעת ביסודותיה של אמריקה... אנו המגדלור הבוהק ביותר של חירות והזדמנות בעולם. ואיש לא ימנע מאור זה לזרוח... לא נבדיל בין הטרוריסטים שביצעו את המעשים הללו לאלה המעניקים להם מקלט... יחד נעמוד וננצח במלחמה נגד הטרור.¹⁰⁹

בדברים האלה אין אף לא מילה אחת של ריאלי-פוליטיק, שום התייחסות לאילוצים ולמגבלות או ניסיון להתפלפל בשאלות מהו הטרור ואם אפשר בכלל לנצחו. דווקא בגלל פשטותן, סיסמאות אלו מצליחות. ואכן, במלחמה כמו במלחמה. אף שהתקפת טרור קונבנציונלית אינה יכולה להביס גדוד שריון, "הצליחו" בן-לאדן, ערפאת, ואלה שפוצצו את בנייני המגורים במוסקבה בשנת 1999 לשכנע את הציבור שבו פגעו כי הוא שרוי במלחמת קיום. בסופו של דבר, הצלחה זו של הטרור למצב את עצמו כגורם משפיע רב-משמעות הייתה למעשה גם כישלונו הגדול ביותר.

הדבר אינו מפליא כל כך. הנתונים מעמידים בספק את עצם ההנחה שלפיה ניתן לשבור את כוח הרצון של האויב באמצעות ניהול מלחמה אטית נגד אזרחיו. דוגמה קיצונית למדיי הממחישה זאת היא העובדה שלמרות הרס הערים היפניות בפצצות תבערה במלחמת העולם השנייה, ולמרות סופת האש בהמבורג בשנת 1943 והפצצת העיר דרזדן, על נזקיהן העצומים והאבידות הכבדות בנפש – חברות אלו לא הגיעו לנקודת שבירה,¹¹⁰ לא קמו בקרבן מחתרות ולא התגבשה בתוכן תנועת התנגדות עממית לשלטון. אזרחים גרמנים שבתיהם הושמדו חיפשו עדיין כתובת לתשלום מסים, ועד תום המלחמה יותר מתשעים אחוזים מן העובדים בתעשיות היפניות הוסיפו להגיע לעבודתם מדי יום ביומו.¹¹¹

התנהגותן של הדמוקרטיים, כפי שנוכחנו לדעת, מורכבת מעט יותר, אך אינה שונה באופן מהותי. הדוגמאות של אלג'יריה, של וייטנאם ושל רצועת הביטחון בלבנון, ומנגד העימות עם אירלנד, מלחמות צ'צ'ניה והלוחמה בטרור בעזה, מציירות תמונה ברורה בנוגע לכוחן ולחולשתן של החברות הדמוקרטיות: מצד אחד, כוח הסיבולת של הציבור הרחב במדינה דמוקרטית גדול הרבה יותר משנהוג לחשוב; ומצד אחר, כדי לשבור מדינה כזו במלחמת התשה, כל שצריך הוא להשפיע על קבוצה קטנה וממוקדת – כלומר, על המנהיגות. אם זו תחליט שהמלחמה אינה שווה את המחיר או את הטרחה, סביר שהציבור ילך בעקבותיה.

ועם זאת, ראוי לזכור שאם המנהיגות ודעת הקהל גם יחד משוכנעות בצדקתה של המלחמה ובחינויותה – או אז קשה מאוד לעמוד מול זעמה של המדינה הדמוקרטית. שכן כוח העמידה של מדינות כאלה אינו תלוי דווקא בנזק הנגרם להן בחיי אדם וברכוש; כוחן טמון במה שמגדיר את עצם קיומן – באמונה בעולם ערכים מסוים וברצון להגן עליו. אם חברה דמוקרטית תאמין באמת ובתמים בצדקתו של המאבק ובנחיצותו, ואם הנהגתה תוכל לענות בצורה ישירה ופשוטה על השאלה "לשם מה אנו נלחמים", יהיה הציבור הרחב מוכן לשאת בנטל הלחימה ככל שיידרש, על אף האבידות בנפש, התקלות השונות והמעמסה הכלכלית. וזאת, בסופו של דבר, המסקנה החשובה ביותר של הדיון הזה: בשעות המבחן הקשות ביותר, החברה האזרחית אינה "החוליה החלשה" של המדינה הדמוקרטית, אלא המשאב העיקרי העומד לרשותה.

גיל הנקין הוא עמית במרכז שלם וכותב עבודת דוקטור בהיסטוריה צבאית באוניברסיטת בר-אילן. הוא מחבר הספר לא "נרילה": תולדות המלחמה בצ'צ'ניה, 1994-1996 (צה"ל – מחלקת תורה והדרכה, 2004). הספר עתיד לצאת בקרוב גם בהוצאת מערכות.

הערות

המחבר מבקש להודות למרטין ון-קרפלד, ליאסי הוכבאום ולזאב אלרון על הערותיהם המחכימות.

1. הביטוי "מלחמות קטנות" עדיף בעיניי על הביטויים "low intensity conflict" או, בעברית, "עיומות בעצמות נמוכה", "military operations other than war" ו"עיומות מוגבל", מפני ש"מלחמות קטנות", ביטוי שנטבע במאה התשע-עשרה, מגדיר בצורה הטובה ביותר סכסוכים שמדי פעם בפעם יכולים להיות גם בעצמות גבוהה למדי (כמו למשל מבצע "חומת מגן" וגיוס המילואים הגדול שהיה כרוך בו או הקרבות בפלוג'ה ובנג'ף בעיראק), בהיקף המצדיק את הגדרתם כמלחמה.

2. Robert M. Cassidy, "Why Great Powers Fight Small Wars Badly," *Military Review* 42, 43 (September-October 2002), pp. 42, 43. (להלן "מדוע מעצמות גדולות").

3. קסיד, "מדוע מעצמות גדולות", עמ' 48.

4. Gil Merom, *How Democracies Lose Small Wars: State, Society, and the Failures of France in Algeria, Israel in Lebanon, and the United States in Vietnam* (Cambridge: Cambridge, 2003), p. 13. (להלן כיצד דמוקרטיות מפסידות). חשוב לציין כי מרום מעלה את טענת "הא-סימטריה של כוח הרצון", אך מסכים אִתָּה רק במידה חלקית. טענה זו נשענת על דבריו של ההיסטוריון מרטין ון-קרפלד, המגדיר את "מלחמת הקיום" כצורה של מלחמה "לא פוליטית", שבה החשש לעצם ההישרדות יכול להניע אנשים "להקריב קרבנות הרבה מעבר למה שהיה ניתן לדמיין בזמנים 'רגילים'", ולהתעלם משיקולי עלות-תועלת המדריכים מדיניות בימים כתיקונם. ראה Martin Van Creveld, *The Transformation of War* (New York: Free Press, 1991), p. 145. (להלן שיויו פני המלחמה).

5. במבט היסטורי הצלחתה של התקוממות א-סימטרית היא תופעה נדירה. עד למחצית השנייה של המאה העשרים, הצד החלש בדרך כלל הפסיד במלחמות קטנות. המחסור שלו במשאבים, ללא קשר למידת רצונו לנצח, הוא שהכריע בסופו של דבר. רוסיה הצארית, למשל, נחלה תבוסות קשות בקווקז מידי האימאם שאמיל וחסידיו במחצית המאה התשע-עשרה, אך לבסוף – גם אם נמשך הדבר שלושים שנה – הכניעה אותו; בשנת 1879 ספגה בריטניה מכה קשה מידי לוחמי הזולו באיסנדלוואנה, אך מעט יותר משנה לאחר מכן הייתה אימפריית הזולו על ברכיה. גם השמדת כוחו של גנרל קסטר בקרב על ליטל ביג הורן בשנת 1876 לא מנעה מצבא ארצות-הברית להכניע את השבטים האינדיאניים. על מלחמות שאמיל ראה Moshe Gammer, *Muslim Resistance to the Tsar* (London: Frank Cass, 2004); על הקרבות באיסנדלוואנה ומלחמות הזולו ראה Donald R. Morris, *The Washing of the Spears: A History of the Rise of the Zulu Nation Under Shaka and Its Fall in the Zulu War of 1879* (New York: Da Capo, 1998); Ian Knight, *Isandlwana 1879: The Great Zulu Victory (Campaign 111)* (London: Osprey, 2002). לדברי ההיסטוריון ג'ון אליס, מתוך כמאה ושלושים מלחמות גרילה לאורך ההיסטוריה, "ניתן להחשיב פחות מעשרים כמוצלחות באמת" מבחינת לוחמי הגרילה. John Ellis, *A Short History of Guerrilla Warfare* (London: Ian Allan, 1975), p. 196. כיום, לעומת זאת, ניצחונותיהם של כוחות הגרילה רבים יותר יחסית, אף שבשונה מן העבר, הצד החזק – כלומר המדינה – בדרך כלל אינו נוהג ביד קשה כל כך כלפי הצד החלש, ולכל היותר שולל ממנו את האפשרות לשלטון עצמי וזכויות מסוימות.

6. מרום, כיצד דמוקרטיות מפסידות, עמ' 15.
7. מרום, כיצד דמוקרטיות מפסידות, עמ' 230.
8. מרום, כיצד דמוקרטיות מפסידות, עמ' 231. ההיסטוריון מרטין ון-קרפלד מציין גם שעוצמתן של מדינות חזקות פועלת לעתים לרעתן, שכן אין תהילה בהבסת יריב חלש ועל כן המוטיבציה לכך קטנה. מתאגרף הנלחם מול ילד קטן אינו יכול "לנצח". הוא יכול להרשות לעצמו להיות מובס על ידי הילד, ואז יושפל, או לפגוע בילד, ואז ייחשב לפושע. שיחה עם מרטין ון-קרפלד, ספטמבר 2005. ראה גם ון-קרפלד, שינוי פני המלחמה, פרקים ו-2.
9. Henry Kissinger, "The Vietnam Negotiations," *Foreign Affairs* 47 (January 1969), p. 214.
10. הדברים נאמרו לחניכי קורס מפקדי פלוגה ומפקדי גדוד בסוף 1997; המחבר שמע זאת במו אזניו.
11. בן כספית, "תכנית גלעדי", מעריב, 2 בינואר, 2004.
12. יהודה וגמן, "הישגי צה"ל נמחקים על ידי הקונספציה", מקור ראשון, 15 בספטמבר, 2004. התיאוריה של ניצחון הרצון זוכה לפופולריות, כיוון שדומה כי היא מסבירה "מלחמות קטנות" רבות בזמננו, שבהן עמדו התוצאות בניגוד לאמרה הנפוליאונית הידועה "אלוהים ניצב לצד הגדודים הגדולים". היא פופולרית גם בקרב אנשי צבא רבים, ולו מפני שהיא מפחיתה למינימום את מה שניתן לדרוש מהם: אם אי-אפשר לנצח התקוממות, אין הם יכולים לשאת באחריות לאי-הצלחה.
13. ספר חשוב בנושא הוא הקובץ של אפרים ענבר, Efraim Inbar, ed., *Democracies and Small Wars* (London: Frank Cass, 2003). אף שלא כל המחברים המופיעים בספר מוזכרים להלן הייתה לספר השפעה עמוקה על מאמר זה.
14. בהשאלה מספרו של רודולף ג'יי רומל, Rudolph J. Rummel, *Power Kills: Democracy as a Method of Nonviolence* (New Brunswick: Transaction, 1997).
15. גנרל ארתור האריס, ראש מפקדת המפציצים, דגל ב"הפצצות מרבד" כאסטרטגיה המועדפת לשבירת הגרמנים והתנגד לביצוע הפצצות מדויקות כיוון שראה בהן "חיפוש חסר תועלת אחר תרופת פלא" לשיתוק כלכלת הרייך. ראה David J. Lonsdale, *The Nature of War in the Information Age: Clausewitzian Future* (London: Frank Cass, 2004), pp. 154-155.
16. קיימות הערכות שונות לגבי מספר האבידות במלחמת העולם השנייה ובמלחמת וייטנאם. מתיו וייט סוקר בהרחבה את המקורות השונים בנוגע למספר האבידות במלחמות שונות במאה העשרים. ראה <http://users.erols.com/mwhite28/warstatx.htm>. על פי הערכות אחדות, הווייטקונג וצפון וייטנאם איבדו יותר ממיליון איש, מתוך אוכלוסייה של כעשרים מיליון ערב המלחמה. על פי הערכות אחרות מספר הקרבנות גדול יותר מפי שניים, ושני שלישים ממנו הם אזרחים. מדובר במספר הרוגים גדול יותר, למשל, ממספר הקרבנות האפגניים במלחמה נגד ברית-המועצות, באופן מוחלט ובאופן יחסי. על קמפיין ההפצות בווייטנאם ראה Stanley Karnow, *Vietnam: A History* (London: Penguin, 1997). לפי טענה רשמית של ממשלת האו"ם, שפרסמה סוכנות הידיעות AFP ביום 4 באפריל 1995, הגיע מספר הרוגי צפון וייטנאם (אף שלא ברור בדיוק מה נכלל בהגדרה) בשנים 1954-1975 לשלושה מיליון, מתוכם מיליון ומאה אלף היו חיילים. הדו"ח לא ציין אם בין חיילים אלו נכללו גם הנופלים מקרב הצבא

הרפובליקני של דרום וייטנאם. אם אכן הם כלולים במספר זה, אבידותיו של הצפון עומדות על תשע מאות אלף וסך האבידות של צפון וייטנאם על שני מיליון ותשע מאות אלף איש. האנוי טענה שכדי למנוע דמורליזציה בצפון, הוטו הנתונים כלפי מטה בזמן הלחימה. ראה www.rjsmith.com/kia_tbl.html.

Rudolph J. Rummel, *Statistics of Democide: Genocide and Mass Murder Since 1900* 17. בקרב המגויסים בצרפת (Charlottesville: Center for National Security Law, 1997), table 14.1B נהרגו 5,583 בקרב, 7,817 בתאונות ועוד כאלף שבויים ונעדרים. ראה ז'אן שארל ז'ופרה, "תרבות המלחמה של הלוחמים בסכסוך האלג'ירי", בתוך מלחמת אלג'יריה: חוויות. דימויים. עדויות, עורכים מרטין ס' אלכסנדר, מרטין אוונס וג'פ' קיג'ר, תרגם אורי דרומי (תל אביב: ידיעות אחרונות, תשס"ד), עמ' 328, הערה 18.

18. מרום משווה בין פעולותיה של גרמניה באפריקה הגרמנית בשנים 1904–1907 ובין מלחמת הבורים, כדוגמה להבדל בין יעילותן של דמוקרטיה ודיקטטורות. באפריקה הגרמנית הופעלו 18,000 חיילים; עלות דיכוי המרידות הייתה 22 מיליון לירות סטרלינג ואבידות האפריקנים בנפש הגיעו ל-400,000 לערך (הערכות זהירות יותר מדברות על כמחצית מכך). לעומת זאת, במלחמת הבורים הפעילו הבריטים 449,000 חיילים ואיבדו 22,000 (מתוכם רק 7,900 בקרבות); עלות המלחמה הייתה 220 מיליון לירות סטרלינג ומספר ההרוגים במחנה האויב הסתכם רק ב-25,000. ראה מרום, כיצד דמוקרטיה מפסידות, עמ' 44–45. ברם, דומה שבמקרה זה מתעלם מרום מגורם חשוב מאוד, אולי החשוב ביותר: זהות האויב. הבריטים נלחמו נגד אירופים, שהיו חמושים כהלכה ובעלי תרבות דומה וידע בלוחמה מערבית; חמישים שנה לאחר מכן, מול המורדים של המאומא בקניה, שלא נהנו מחימוש הולם ומיכולות גבוהות, איבדו הבריטים תשעים וחמישה אירופים לעומת אחד-עשר אלף אפריקנים בקירוב. באירועים אלו מצאו את מותם גם כאלפיים אפריקנים אוהדי הבריטים (מרום אינו מציין כמה מן ההרוגים במלחמות באפריקה היו תומכי הגרמנים). לסקירת המקורות השונים בנוגע למספרי ההרוגים ראה Matthew White, "Death Tolls for the Man-Made Megadeaths of the Twentieth Century," <http://users.erols.com/mwhite28/warstatx.htm>.

19. על התפתחות הסכסוך ראה Peter Rose, *How the Troubles Came to Northern Ireland* (Houndmills, U.K.: Palgrave, 2001); John Newsinger, *British Counterinsurgency: From Palestine to Northern Ireland* (New York: Palgrave, 2002), pp. 151–162 (להלן הלוחמה הבריטית).

20. עד שבוטל המעצר המנהלי בשנת 1975 הוא הביא למעצר 1,981 אנשים. במלאיה עמד המספר על שלושים וארבעה אלף, ובלחימה נגד המאומא בקניה – שבעים ושבעה אלף. ניוזינגר, הלוחמה הבריטית, עמ' 166.

21. מספר הפצצות שטמן האיי-אר-איי עלה מ-150 בשנת 1970 ל-1,382 בשנת 1972 (וירד ל-978 בשנת 1973), וגם עוצמתן גדלה בהרבה. ראה ניוזינגר, הלוחמה הבריטית, עמ' 167.

22. החל בשיטות לחימה נגד התקוממות, דרך שיטות שיטור שונות וכלה בהתנקשויות בפעילי הארגון וחוזר חלילה.

23. Caroline Kennedy-Pipe, "From War to Peace in Northern Ireland," in Michael Cox, Adrian Guelke, and Fiona Stephen, eds., *A Farewell to Arms? From 'Long War' to Long Peace in Northern Ireland* (Manchester: Manchester University, 2000), p. 31 (להלן "מלחמה לשלום").

Marie Smyth, "The Human Consequences of Armed Conflict: Constructing 'Victimhood' in the Context of Northern Ireland's Troubles," in *A Farewell to Arms?* p. 121, table 9.2 (להלן "ההשלכות האנושיות"). יש לציין כי מספר ההרוגים האזרחיים כולל הרוגים קתולים ופרוטסטנטים כאחד.

Canadian Security Intelligence Service, "Irish Nationalist Terrorism Outside Ireland: Out-of-Theatre Operations 1972-1993," *CSIS Commentary* 40 (February 1994), www.csis.gc.ca/en/publications/commentary/com40.asp.

Michael Lawrence Rowan Smith, *Fighting for Ireland? The Military Strategy of the Irish Republican Movement* (London: Routledge, 1995), p. 175 (להלן נלחמים עבור אירלנד?).

Jane M. Jacobs, *Edge of Empire: Postcolonialism and the City* (London: Routledge, 1996), p. 64; Thimoty Hillier, "Bomb Attacks in City Centers," *Emergency Response and Research Institute* (September 1994), www.emergency.com/carbomb.htm.

28. סמית, נלחמים עבור אירלנד?, עמ' 125.

29. PRO, PM/72/10, Douglas-Hume to Edward Heath, March 13, 1972, PREM 15/004. העתק המסמך מופיע באתר <http://cain.ulst.ac.uk/publicrecords/1972/index.html>.

30. קנדי-פיפ, "ממלחמה לשלום", עמ' 33.

31. המספר לקוח מהמקור *Sutton Index of Deaths: An Index of Deaths from the Conflict in Ireland*, <http://cain.ulst.ac.uk/sutton/index.html> (להלן אינדקס ההרוגים). מספר גבוה יותר מופיע אצל Tim Pat Coogan, *The Troubles: Ireland's Ordeal 1966-1996 and the Search for Peace* (Boulder: Roberts Rinehart, 1996), p. 262. המונה 160 הרוגים בשנים 1988-1992. לתיאור ביקורתי של פעילות השלטון הבריטי ולשאלת הקשר בינו ובין חוליות הטרור הפרוטסטנטיות ראה אצל קוגן, עמ' 241-324, וכן ניוזינגר, הלוחמה הבריטית, עמ' 187-190.

32. Martin Mansergh, "The Background to the Irish Peace Process," in *A Farewell to Arms?* p. 14.

33. קנדי-פיפ, "ממלחמה לשלום", עמ' 33.

34. ניוזינגר, הלוחמה הבריטית, עמ' 193.

35. סמיית, "ההשלכות האנושיות", עמ' 119, טבלה 9.1. מלקולם סוטון מונה 3,550 הרוגים בשנים 1969-2005, נוסף על 18 הרוגים בשנים 2002-2005 שלא ברור אם רציחתם קשורה בסכסוך. ראה סוטון, אינדקס ההרוגים.

36. "IRA Says Armed Campaign Is Over," BBC News, July 28, 2005, http://news.bbc.co.uk/1/hi/northern_ireland/4720863.stm. אירלנד היא דוגמה לסכסוך "קל" יחסית. אפשר לדחות את הרלוונטיות שלו בטענה כי מדובר במקרה ייחודי. ככלות הכול, רוב תושבי צפון אירלנד רצו להישאר חלק מבריטניה (אם כי זה המצב בהרבה סכסוכים לאומיים, שבהם קיימת קבוצה לא-בדלנית גדולה, כמו שהיה באלג'יריה). אך יש לציין שכל סכסוך הוא ייחודי, ומהנאמר לעיל עולה שהן האיי-אר-איי הן חלקים בציבור הבריטי האמינו כי הבריטים ייסוגו לבסוף. נוסף לכך, מחיר הדמים שגבה הסכסוך, ולא כל שכן ההשפעה הפסיכולוגית של

הפיצוצים בלונדון והפגזת בית ראש הממשלה, היו גדולים יותר מן המחיר ששילמה בריטניה בקניה נגד המאור-מאו. גורמים רבים משפיעים על תוצאותיה של התקוממות; די בדוגמה הבריטית-אירית כדי להראות שאותה ממשלה יכולה לנהל את ענייניה במקומות שונים בדרכים שונות לגמרי – אף שהשפעתו הישירה של הסכסוך בצפון אירלנד על בריטניה הייתה גדולה לאין שיעור מהשפעת הסכסוך בקניה. עם כל ייחודו של העימות באירלנד, אפשר ללמוד ממנו שמספר ההרוגים והאפקט הפסיכולוגי של הטרור אינם חלקים קבועים במשוואה.

37. עוד על הסכסוך בצפון אירלנד ראה למשל, John McGarry and Brendan O'Leary, *Explaining Northern Ireland: Broken Images* (Oxford: Blackwell, 1995); Joseph Ruane and Jennifer Todd, *The Dynamics of Conflict in Northern Ireland: Power, Conflict, and Emancipation* (Cambridge: Cambridge, 1996); David McKittrick and David Vea, *Making Sense of the Troubles: The Story of the Conflict in Northern Ireland* (London: Penguin, 2001).

38. דניאל נעים, התפתחות ארגוני הטרור ברצועת עזה ומינורם 1967-1973, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ג, פרקים ג-ד.

39. נעים, התפתחות ארגוני הטרור, עמ' 61.

40. נעים, התפתחות ארגוני הטרור, עמ' 71 ונספח יג. ראה גם דוד מימון, הטרור שנוצח: דיכוי הטרור ברצועת עזה. 1971-1972 (תל אביב: סטימצקי, 1993), עמ' 44-50, 195.

41. נעים, התפתחות ארגוני הטרור, עמ' 93-94.

42. מימון, הטרור שנוצח, עמ' 99-106.

43. Ariel Sharon with David Chanoff, *Warrior: The Autobiography of Ariel Sharon* (New York: Simon and Schuster, 2001), p. 252. (להלן לוחם).

44. כאלפיים המשפחות שפוננו מהם הועברו לדירות ריקות בסביבות מקום מגוריהן הקודם או באל-עריש; רובן נשארו סמוך למקום מגוריהן הקודם. נעים, התפתחות ארגוני הטרור, עמ' 87. ראה גם מימון, הטרור שנוצח, עמ' 109-114.

45. אביחי בקר, "איך חוסל הטרור ברצועת עזה", חדשות, 11 באפריל, 1993.

46. אמציה חן [מפקדה לשעבר של סיירת 'שקד'], "צה"ל לא לומד לקחי המלחמה", חדשות מחלקה ראשונה, 28 ביולי, 2005, ראה www.nfc.co.il/archive/003-D-11231-00.html?tag=23; 27-38. יחידות אחרות הרגו בטעות עוד כמה חפים מפשע, אך מדובר במספר זעום ביותר.

47. נעים, התפתחות ארגוני הטרור, עמ' 103.

48. למיטב ידיעתי קיים רק מחקר אחד בנושא הלחימה ברצועת עזה באותן שנים, והוא מחקרו של נעים לעיל. עוד מקורות חשובים לנושא הם מימון, הטרור שנוצח, וכן אורי מילשטיין וב דורון, סירת שקד (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1994), עמ' 221-234; ושרון וחנוף, לוחם, עמ' 248-262. קרוב לוודאי שניתן להסביר מדוע גם רצועת עזה איננה דוגמה מייצגת, אולם אז תעלה השאלה מדוע כל דוגמה שבה הפסידו הגורמים המתקוממים איננה מייצגת וכל דוגמה שבה הם ניצחו היא מייצגת.

49. לפרטים נוספים ראה יגיל הנקין, לא "נרילה": תולדות המלחמה בצ'צ'ניה, 1994-1996 (תל אביב: צה"ל – מחלקת תורה והדרכה, 2004).

50. "Russians Losing Faith in Chechen War," BBC News, January 30, 2000, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/624668.stm>.

51. לאחרונה טען ג'ון דונלופ, מומחה לענייני הקווקז, כי "הציבור הרוסי ברובו אינו תומך במדיניותו של... פוטין בצ'צ'ניה... ומעדיף פתרון של משא ומתן". בסקר מפברואר 2005 שערך מכון לוואדה הליברלי, 69 אחוזים מן הציבור הרוסי תמכו במשא ומתן ו-21 אחוזים צדדו בהמשך המלחמה. ראה John B. Dunlop, "Do Ethnic Russians Support Putin's War in Chechnya?" *Chechnya Weekly* 4, January 26, 2005, www.jamestown.org/images/pdf/cw_006_004.pdf; וכן המאמר "המצב הסוציו-פוליטי ברוסיה בינואר 2005", "Sotsialno-politicheskaya situatsiya v rossii v yanvare 2005," February 8, 2005, www.levada.ru/press/2005020801.html. ברם מתברר שהרוסים, אף על פי שהם תומכים במשא ומתן, אינם מצדדים במשא ומתן עם ההנהגה הצ'צ'נית הנוכחית. בסקר שנערך בפברואר, מתוך 42 אחוזים שתמכו במשא ומתן וסברו כי "יש לדבר עם נציגי הצד שכנגד", רק מעט יותר מרבע (או פחות משמינית מכלל הנשאלים) סברו שיש לדבר עם המנהיג הצ'צ'ני מסחאדוב. הנכונות לדבר נותרה אפוא תיאורטית, שכן היא לא לוותה בנכונות לנהל משא ומתן עם מיישהו ממשי מנציגי הבדלנים. במרס 2005, רק 9 אחוזים מבעלי הדעה סברו כי הפסקת האש שעליה הכריז מסחאדוב חודש לפני חיסולו, הייתה כנה; 86 אחוזים מהם (כ-40 אחוזים מכלל הנשאלים) סברו כי הפסקת האש היא מעין "תכסיס" להמשך הלחימה. ראה סקרים של FOM: Public Opinion Foundation (להלן FOM). FOM, "The Chechen Drama: Characters and the Plot," February 24, 2005, http://bd.english.fom.ru/report/map/projects/dominant/edom0508/edomt0508_2/ed050822; "The Chechen Conflict: The Situation and Personalities," March 1, 2005, <http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/eof050802>.

52. כשליש מן הנשאלים סברו כי רוסיה יכולה לייצב את המצב בצ'צ'ניה אך אינה רוצה זאת, וכעשירית מן הרוסים סברו כי אינה יכולה ואינה רוצה. שיעור הנשאלים שהביעו אמון ברצון הממשלה לייצב את המצב בצ'צ'ניה היה 40 אחוזים; רק רבע מהם האמינו כי רוסיה גם מסוגלת לעשות זאת. FOM, "The Situation in Chechnya: Monitoring," February 24, 2005, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/chechnya_position/etb050811.

53. ראה סקרים של FOM העוסקים בנושא <http://english.fom.ru>, ובייחוד הסקרים הבאים: "Should Chechnya Be Part of Russia?" December 7, 2004, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/stat_chechnya/eof044806; "The Situation in Chechnya: Monitoring," February 24, 2005; "Chechnya: Ten Years On," December 7, 2004, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/chechnya_position/eof044805. לאחרונה הכריז שר ההגנה הרוסי כי מגויסי החובה לא יישלחו עוד לצ'צ'ניה, אלא רק מתנדבים. כיוון שלא נודעה להכרזתו השפעה ניכרת על התמיכה במלחמה, יש להניח כי ההתנגדות לשליחת מגויסי חובה לא מיומנים (ולעתים גם לא מאומנים) – מקצתם היו בצבא פחות מחודש לפני שנשלחו) אינה קשורה דווקא בהתנגדות למלחמה. הנתונים הרשמיים על מספר האבידות משתנים מאוד בהתאם למקור המוסר אותם. את ההערכה הנמוכה ביותר מסר השגריר הרוסי בבליה, שדיבר על 1,329 הרוגים בלבד בין 2001 לאוקטובר 2004 (ואולי עוד כמספר הזה בקרב אנשי המיליציה הצ'צ'נית). התובע הכללי הרוסי בצ'צ'ניה, לעומת זאת, טען כי מספר האבידות בקרב הכוחות הרוסיים עד מרס 2005 עומד על יותר מששת אלפים. ראה מאמרו של שגריר רוסיה בבליה, Vadim Lukov, "Whom Does Chechnya Support?" *Tijd*, January 19, 2005, www.ln.mid.ru/brp_4.nsf/0/46346ad8df78b2d7c3256f9500372d37?openDocument;

"Over 6,000 Russian Servicemen, Police Killed in Chechnya: Prosecutor," *China View*, March 17, 2005, http://news.xinhuanet.com/english/2005-03/17/content_2711629.htm לפי דיווח של מקור צבאי רוסי לסוכנות איטאר-טאס הרוסית, בשנת 2002 לבדה נהרגו 4,739 חיילים רוסים ו-13,108 נפצעו, צוטט ב-, Johnson's Russia List #7065, February 17, 2003, www.cdi.org/russia/johnson/7065-4.cfm. לדיון מקיף בשאלת מספר ההרוגים ראה את האתר Human Rights Violations in Chechnya, www.hrv.net/htmls/references.htm. Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus* (Richmond, Surrey: Curzon, 2001), p. 229; John B. Dunlop, "How Many Soldiers and Civilians Died During the Russo-Chechen War of 1994-1996?" *Central Asian Survey* 19 (2000), pp. 330-338 (להלן "כמה חיילים ואזרחים נהרגו"); Carlotta Gall and Thomas de Waal, *Chechnya: Calamity in the Caucasus* (New York: New York University, 1998), p. 399, n. 9; Olga Trusevich and Alexandr Cherkasov, *Neizvestnyi soldat kavkazskoi voyny, 1994-1996* (Moscow: Zven'ya, 1997), www.memo.ru/hr/hotpoints/N-Caucas/soldat.voiny, 1994-1996 על ההרוגים והנפגעים באפגניסטן ראה דונלופ, "כמה חיילים ואזרחים נהרגו", עמ' 332; Lester W. Grau and William A. Jorgensen, "Beaten by the Bugs: The Soviet-Afghan War Experience," *Military Review* (November-December 1997) John Ellis, *From the Barrel of a Gun: A History of Guerrilla, Revolutionary and Counter-Insurgency Warfare: From the Romans to the Present* (London: Greenhill, 1995), pp. 246-247 John C. Griffiths, *Afghanistan: Key to the Meltdown* (Boulder: Westview, 1981), pp. 79-80 Jan Lahmeyer's Population Statistics *to a Continent* (Boulder: Westview, 1981), pp. 79-80 [site, www.library.uu.nl/wesp/populstat/Asia/afghanic.htm](http://www.library.uu.nl/wesp/populstat/Asia/afghanic.htm)

54. אין לדעת אם הוא נבחר בעיקר בשל ניהול המלחמה בצ'צ'ניה. ואולם, ברור כי הדרך שבה ניהל את המלחמה לא עוררה התנגדות בעוצמה ובהיקף שיניאו רבים מלבחור בו. מקצת הקולות בבחירות היו כנראה מזויפים, אך אין ספק כי גם בלא זיופים הוא היה זוכה ברוב גדול. שיעור ההשתתפות בבחירות עמד על 65 אחוזים בקירוב.

55. באוקטובר 2004, חודש לאחר הפיגוע בבסלאן וחודשיים לאחר פיגועי המטוסים, 44 אחוזים מהרוסים לא הסכימו עם טענתו של פוטין כי מתנהלת מלחמה מאורגנת "נגד רוסיה", לעומת 37 אחוזים שהאמינו בכך ואחרים שהיו חסרי דעה בנידון. FOM, "Who Declared War on Russia?" October 11, 2004, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/act_terrorism/eof043904. אפשר שהסיבה היא שהציבור הרוסי מסכים לתוכן, גם אם לא לטרמינולוגיה. לאחר גל הפיגועים של אוגוסט-ספטמבר 2004 סברו 76 אחוזים מהרוסים כי כל הפיגועים קשורים לגורם אחד. כמחצית מן הנשאלים האמינו שמדובר בטרוריסטים זרים. רק 5 עד 8 אחוזים סברו כי הפיגועים מיועדים להשיג עצמאות לצ'צ'ניה או את נסיגת הצבא הרוסי משם. FOM, "Who Kidnapped the Children in Beslan, and Why?" <http://bd.english.fom.ru/report/map/ed043723>. במצב זה, השאלה אם מדובר ב"מלחמה" או סתם ב"מערכת טרור מתוכננת" היא חשובה פחות, בייחוד לנוכח העובדה שקריאתו של הנשיא לחוסן לאומי בנאום שנשא לאחר בסלאן נפלה על אוזניים קשובות וזכתה לתמיכה נרחבת. מעניין לציין כי בסקר שערך מכון לוואדה בפברואר 2005 סברו 44 אחוזים מהנשאלים כי רוסיה מצויה תחת איום צבאי מצד מדינות אחרות, לעומת 33 אחוזים שסברו כך בשנת 1998. ראה המאמר "רוסים מדברים על הצבא לקראת ה-23 בפברואר", *Levada Tsenter, "Rossiysane ob armee v predveree 23 fevralya,"* www.levada.ru/press/2005022201.html.

56. לדוגמה, בסוף ינואר 2004 האמינו רוב הרוסים (אף שתמכו במשא ומתן), כי ממשלת רוסיה נלחמת כדי להגן על שלמות המדינה, כדי להגן על רפובליקות רוסיות או כדי להילחם בטרור הבינלאומי. "The Majority of Russians Are Convinced that in the Chechen Republic War Proceeds," Rosbalt News Service, February 1, 2004, www.rosbalt.ru/2004/2/1/141621.html.

57. גרסה אנגלית של הנאום הופיעה בניו יורק טיימס ביום 5 בספטמבר, 2004. הנאום ברוסית מופיע באינטרנט במקורות רבים.

58. FOM, "Nord-Ost and Beslan: President Putin's Message to the Nation," <http://bd.english.fom.ru/report/map/analytic/klimov/ed043727> 7 אחוזים - כמעט כמחצית מהמתנגדים - לא דיברו על תוכן הנאום כלל, אלא על טיפולו השלומיאי של פוטין בפרשה. היום ידוע שכשלים ברורים של הכוחות הרוסים, כמו שימוש במטולי דלק אוויר בזמן הפריצה לבית הספר, העצימו את ממדי האסון. ראוי לציין כי התמיכה בפריצה לתיאטרון נורד-אוסט הגיעה ל-81 אחוזים. ייתכן שמקורו של חלק מן ההפרש באחוזי התמיכה, בזעזוע שגרם מראה מאות הילדים ההרוגים בבסלאן מול האבידות הקלות יותר בנורד-אוסט.

59. 48 אחוזים סברו כי צ'צ'ניה צריכה להישאר ברוסיה כרפובליקה רגילה, 16 אחוזים בדעה כי היא צריכה לקבל "מעמד מיוחד" כרפובליקה אוטונומית בתוך רוסיה, ו-21 אחוזים טענו כי היא צריכה לקבל עצמאות מלאה. ראה FOM, "The Situation in Chechnya," December 9, 2004, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/chechnya_position/ed044913 (להלן "המצב בצ'צ'ניה"). כמו כן, סקרי דעת הקהל בשאלת המצב בצ'צ'ניה נשארו יציבים במשך כשנתיים, ודווקא בסוף 2004 סברו 25 אחוזים מהרוסים - השיעור הגבוה ביותר מזה שנתיים - כי המצב בצ'צ'ניה השתפר באותה שנה, לעומת 7 אחוזים בלבד שלדעתם הורע המצב (כמחצית מהציבור סבר כי המצב נשאר ללא שינוי, ראה "המצב בצ'צ'ניה"). אפילו פיגועי הטרור החמורים של 2004, כולל בסלאן, לא גררו שינוי במגמה. יש לציין גם כי הנשיא פוטין פעל נחרצות, ובשיטות לא-דמוקרטיות בעליל, נגד מתנגדי המלחמה. ראה למשל Andrei Smirnov, "Chechen Rebels Hand the Anti-War Movement an Olive Branch as the Kremlin Tightens the Screws," *Chechnya Weekly* 6, February 9, 2005, www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=409&issue_id=3226&article_id=2369237. בסוף 2005 נרשמה עלייה קלה בסקרי FOM במספר הסוברים כי המצב בצ'צ'ניה החמיר או לא השתנה כלל (53 אחוזים מהרוסים סברו כי לא השתנה, 13 אחוזים כי הידרדר, ו-17 אחוזים כי השתפר, בהשוואה ל-49, 23 ו-9 אחוזים בהתאמה בסקר שלפניו), אולם גם מצבו של פוטין השתפר - האהדה כלפיו עלתה מ-38 ל-42 אחוזים, ורק 5 אחוזים חלקו לו ציונים שליליים. אחוז הסוברים כי המצב בצ'צ'ניה החמיר יחסית לתקופה קודמת אינו יכול להכריע בשאלה אם המצב החמיר ביחס לכלל התקופות, וכן, יש לציין כי אחוז הסוברים כי המצב החמיר עדיין נמוך בהרבה משיאיו בשנים 2003-2004. FOM, "Final Ratings of Russian Politicians in 2005," December 22, 2005, <http://bd.english.fom.ru/report/cat/policy/rating/ed055123>; "The Situation in Chechnya-Monitoring," October 2005, http://bd.english.fom.ru/report/cat/societas/Chechnya/chechnya_position/ed054310.

60. ייאמר, ובצדק, כי הברוטליות שהפעילה רוסיה בצ'צ'ניה בשום פנים לא העידה על חולשה וקשה להאשים בשאננות את מי שהשמיד (פעמיים) את עיר הבירה הצ'צ'נית גרוזני בהפצצות שגבו את חייהם של עשרות אלפי אזרחים. ואולם, יש לזכור שקהל היעד של פוטין הוא הציבור הרוסי. לפיכך, השאלה החשובה היא אם עלה בידו של פוטין לשכנע ציבור זה - והתשובה, ביחס של ארבעה לאחד, היא "כן" גמור. עוד נקודה חשובה שיש לתת עליה את הדעת היא שזה זמן רב פוטין מתעקש כי המלחמה בצ'צ'ניה הסתיימה, והציבור הרוסי מסרב באופן

עקבי להסכים עמו. הסתירה בין טענתו של פוטין כי המלחמה נסתיימה ובין דרישותיו מהציבור הרוסי היא חסרת כל משמעות מעשית – בייחוד לאחר שבוטל גיוס החובה ברוסיה.

61. 80 אחוזים מן האוכלוסייה המוסלמית השתתפו במשאל-העם. 96 אחוזים מהם תמכו בהמשך קיום השלטון הצרפתי למרות ניסיונותיו של ארגון הגרילה 'החזית הלאומית לשחרור אלג'יריה' (FLN) להפריע לניהול המשאל. לא היו עדויות לזיופים משמעותיים.

62. כל זאת אף על פי שממשלת צרפת ניהלה מדיניות דו-משמעית בטיפול במשבר. גם לאחר שהנהיגה גיוס חובה וקראה להתגייסות (מטפורית) כוללת של אזרחיה, נמנעה הממשלה מלהכריז על העימות באלג'יריה כמצב מלחמה המחייב, מעצם הגדרתו, טיפול מידי, והעדיפה לראות בהתרחשויות לא יותר מאירועים המחייבים "השלטת סדר". ראה, Stuart A. Cohen, "Why Do They Quarrel? Civil-Military Tensions in LIC Situations," in *Democracies and Small Wars*, pp. 27-29. יש לציין שממשלת צרפת ניסתה לשמור על העמדת פנים באופן גורף כל כך, עד שסירבה להעניק עיטורי מלחמה לגיבורי הקרבות באלג'יריה. העמדת פנים דומה נקטו האמריקנים במלחמה בווייטנאם, מלחמה שנשיא ארצות-הברית הגדירה כ"פעילות שיטור וסיוע". בסוף שנת 1994 חזרה ממשלת רוסיה בראשות בוריס ילצין על הטעות הזאת, כששלחה ארבעים אלף חיילים ועמם מאתיים ושלושים טנקים אל תוך הרפובליקה הסוררת צ'צ'ניה, תוך שהיא טורחת לחזור ולהדגיש כי הם בסך הכל "משיבים את הסדר החוקתי על כנו". השמדתן הכמעט מוחלטת של שתי חטיבות רוסיות ממוכנות בתוך כיומיים בעיר הבירה גרוזני נבעה מכך שהחיילים הרוסים נכנסו לעיר בתהלוכה ולא בתבנית קרב, והתארגנו בתוכה בחניונים גלויים ובלתי מאובטחים ולא בהיערכות קרבית.

63. אפשר שדה-גול החזיק בדעות אלו קודם לכן. על פי עדותו, גם בתקופה שבה הצהיר "תחי אלג'יריה הצרפתית" הוא היה פסימי בנוגע לפתרון המשבר. לדברי ההיסטוריון אליסטר הורן, באפריל 1958, עוד בטרם נבחר, אמר דה-גול לעיתונאי האוסטרי ארתור רזנברג כי "דאי שאלג'יריה תהיה עצמאית". ראה אליסטר הורן, מלחמה פראית לשלום, תרגם עמנואל לוטם (תל אביב: מערכות, 1989), עמ' 296 (ראה גם פרק 14, על מדיניות דה-גול בשנת 1958, ועמ' 359, על הצהרות דה-גול בשנת 1959).

64. בתקופה המיידית לפני היבחרו של דה-גול חלה אפילו ירידה של ממש במספר הצרפתים שסברו כי שאלת אלג'יריה היא הסוגיה החשובה ביותר על סדר יומה של צרפת. רוב מוחלט של צרפתים סבר כי אלג'יריה צריכה להישאר צרפתית. בינואר 1958 רק 37 אחוזים מאזרחי צרפת חשבו ששאלת אלג'יריה היא השאלה החשובה ביותר מבחינת מדינתם, בהשוואה ל-51 אחוזים שהביעו דעה זו בספטמבר 1957. ואולם לנוכח ההתעסקות האינטנסיבית של דה-גול בשאלת אלג'יריה, ולאחר שהצהיר כי האלג'ירים יזכו ל"הגדרה עצמית", טענו 68 אחוזים מן הצרפתים כי בעיית אלג'יריה היא הנושא החשוב ביותר עבור צרפת, שיעור שעתידי לגדול ככל שיתקרב מועד הנסיגה. ראה מרום, כיצד דמוקרטיה מפסידות, עמ' 102, טבלה 6.2, וכן עמ' 105, טבלה 6.3.

65. François Maspéro, *Le Droit à l'insoumission "le dossier des 121"* (Paris, 1961). בדומה לכך כותב הפסיכואנליטיקן ברנאר ו' סיג, ששירת כחייל באלג'יריה, כי למעט מחאת חיילי המילואים – שלא הייתה כה רחבת היקף – "היה צורך להמתין עד 1961, כדי לראות בצמיחתה של התנגדות משמעותית למלחמה, הן בצרפת הן באלג'יריה". ברנאר ו' סיג, "ילדי הכיבוש והאידיאולוגיה הקולוניאלית", בתוך מלחמת אלג'יריה, עמ' 252.

66. אין ודאות שבהצהרה זו התכוון דה-גול למתן עצמאות מלאה לאלג'יריה. קיים פולמוס בדבר כוונותיו, בדבר השלב המדויק שבו החליט לוותר על "אלג'יריה הצרפתית" ובדבר הטעמים

שהניעו אותו לכך. ראה למשל הורן, מלחמה פראית לעולם, עמ' 397-402; A Gil Merom, "Grand Design? Charles de Gaulle and the End of the Algerian War," *Armed Forces and Society* 25 (1999), p. 267. מכל מקום, משמעות הצהרתו של דה-גול הייתה ברורה והשפעתה לא איחרה לבוא.

67. יש הטוענים כי סיקור מתקפת הטט בינואר-פברואר 1968 גרם לשינוי מכריע בדעת הקהל, מכיוון שהוא הבהיר לאמריקנים מה באמת מתרחש בווייטנאם, או לחלופין, משום שהתקשורת עיוותה את המציאות וגרמה לניצחון האמריקני להיראות כהפסד. את הדעה הראשונה ביטא למשל מייקל מקליר בספרו וייטנאם: מלחמת 10,000 הימים, תרגם עודד דגן (תל אביב: מערכות, 1993). את הגישה השנייה מבטא בצורה הטובה ביותר Peter Braestrup, *Big Story: How the American Press and Television Reported and Interpreted the Crisis of Tet 1968 in Vietnam and Washington* (Boulder: Westview, 1977) (להלן סיפור נדול). ברייטראפ אינו מאשים את התקשורת בתבוסה האמריקנית במלחמת וייטנאם, אלא רק בסיקור חובבני ומטעה; האשמות מפורשות וחריפות יותר מצויות בדבריו של העיתונאי רוברט אלגנט מהלוס אנג'לס טיימס. במאמר Robert Elegant, "How to Lose a War: Reflections of a Foreign Correspondent," *Encounter* 57 (August 1981), pp. 73-90, קבע העיתונאי נחרצות כי תוצאותיה של מלחמת וייטנאם נקבעו בידי הטלוויזיה; דעה זו נפוצה מאוד גם היום. ראה גם דבריו של רון בן-ישי, "ההתשה בזירה התקשורתית" בתוך אסטרטגיות ההתשה בעימות מוגבל: בחירה או כורח?, עורך גדעון טרן, עיונים בביטחון לאומי 4 (אדר ב' תשס"ג) עמ' 119-126. כותב שורות אלו, למען הסר ספק, איננו סובר כי התקשורת הובילה להפסד אמריקני בווייטנאם.

68. עם השירים הבולטים נמנים "Send the Marines" של טום לרר, "Lyndon Johnson Told the Nation" של טום פקסטון - שניהם משנת 1965, ו-"I Feel Like I'm Fixin' to Die Rag", של להקת "קאנטרי ג'ו והדגים", מאלבום בשם זה שיצא בשנת 1967. השיר נשאר במצעד המכירות במשך כשנתיים רצופות כשהוא מדורג במקום השלושים לערך. כך, למשל, ביטא פקסטון את מחאתו על חוסר היושר של הממשלה:

לינדון ג'ונסון אמר לאומה: אל תחששו מהסלמה
אני מנסה לרצות את כולם.
למרות שזאת לא באמת מלחמה
חמישים אלף עוד נשלח למשימה
מידי וייטנאמים להציל את וייטנאם

להקת "קאנטרי ג'ו והדגים" הרחיקה לכת הרבה יותר, ולצלילי מוזיקת קרקס עליזה שרה שיר שקרא לאזרחי ארצות-הברית - ברוח סאטירית, כמובן - למהר ולשלוח את ילדיהם לשירות:

היו הראשונים בשכונה
לקבל את בניכם בקופסה!
(השיר הסתיים במטח רירות).

69. המצעד, שבו השתתפו שבעים אלף איש, לווה בעימותים עם השוטרים ובשרפת צווי גיוס בידי כמה מפגינים.

70. בדצמבר 1967, כשנשאלו כיצד מנהל גנרל וסטמורלנד את המלחמה, ענו 68 אחוזים "טוב" או "מצוין", 16 אחוזים "סביר" או "גרוע" ו-16 אחוזים "לא יודע". ברייטראפ, סיפור

גדול, כך, א, עמ' 688. בסקר שנערך בינואר 1968 הגדירו עצמם 56 אחוזים מן הנשאלים כ"נצים" ורק 28 אחוזים כ"יונים" התומכים בצמצום המלחמה או מתנגדים לה לגמרי. ראה John Mueller, *War, Presidents, and Public Opinion* (New York: John Wiley, 1973), p. 107 William M. Hammond, *Reporting Vietnam: Media and Military*; (נשיאים ודעת קהל); (להלן מדווחים מווייטנאם); *at War* (Lawrence, Kans.: University of Kansas, 1998), pp. 121-122 C. Dale Walton, *The Myth of Inevitable U.S. Defeat in Vietnam* (London: Frank Cass, 2002), pp. 34-35 (להלן מיתוס התבוסה).

71. וולטון, מיתוס התבוסה, עמ' 34.

72. דוגמה בולטת לכך היא הכשתו בשנת 1965 בנוגע להפצצות על צפון וייטנאם, בזמן שכל כתב בסייגון יכול היה לדעת שמדובר בסקר מוחלט.

73. וולטון, מיתוס התבוסה, עמ' 33.

74. תומפסון קנה לעצמו שם כאחד המוצלחים שבמפקדי הלחימה נגד גרילה במלאיה והיה מפקד המשלחת הבריטית לוייטנאם. ספרו *Defeating Communist Insurgency: Experiences from Malaya and Vietnam* שיצא לאור במהדורה בעברית בשם שלטון ומרדנות: לקחי מלאיה ווייטנאם, תרגם ארנון בן-נחום (תל אביב: מערכות, 1967), נחשב עד היום לאבן יסוד של תורת הלחימה בחתרנות.

75. Robert Thompson, "Squaring the Error," *Foreign Affairs* 46 (April 1968), p. 448. בין השאר ציין תומפסון שהאמריקנים אינם מיטיבים לתאם בין העוצמות השונות שברשותם: דיפלומטיה, מידע, צבא וכלכלה (DIME: Diplomacy, Informational, Military, Economic), ומתרכזים רק בתחום הצבאי, בלי להסתכל על ההקשר המדיני, החברתי והמודיעני.

76. בפורומים מצומצמים יותר הזהירו מפקדי הצבא מפני מתקפה רבתה של הווייטקונג בתחילת 1968, ודיווחי מודיעין וסימנים נוספים העידו גם הם על כך – אף שצורתה המדויקת של המתקפה לא נחזתה מראש. הבית הלבן לא העביר את התחזית לציבור מסיבותיו שלו. לימים הודה ג'ונסון כי הדבר היה טעות חמורה. ראה למשל ויליאם ואסטמורלנד, חייל מדווח, תרגם משה ברימר (תל אביב: מערכות, 1979), עמ' 282–284; מקליר, מלחמת 10,000 הימים, עמ' 230; ברייסטרופ, סיפור גדול, כך, ב, עמ' 71; Peter Braestrup, "The Tet Offensive: Another Press Controversy II," in Harrison E. Salisbury, ed., *Vietnam Reconsidered: Lessons from a War* (New York: Harper and Row, 1984), pp. 167-171 (להלן "מתקפת טט"); Daniel C. Hallin, "The Tet Offensive: Another Press Controversy III," in *Vietnam Reconsidered*, pp. 172-178.

77. כשם ספרו הידוע של דון אוברדורפר *Tet! The Turning Point of the Vietnam War* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1971).

78. לפני מתקפת הטט הוצגו 62 אחוזים מהקרבות כניצחון, 28 אחוזים כהפסד ו-1 אחוזים כתיקו. לאחר המתקפה ירד אחוז הדיווחים על ניצחונות אמריקניים כמעט בשליש, הדיווחים על הפסדים עלו ב-4 אחוזים והדיווחים על תיקו או על חוסר ודאות עלו מ-2 אחוזים ל-24 אחוזים. Daniel C. Hallin, *The "Uncensored War"—The Media and Vietnam* (Oxford: Oxford, 1986), pp. 161-162, 166 (להלן המלחמה הבלתי מצונזרת).

79. האלון, המלחמה הבלתי מצונזרת, עמ' 170.

80. מקליר, מלחמת 10,000 הימים, עמ' 223. ג'ונסון לא הזכיר את העניין בזיכרונותיו. קרונקייט הוזכר בהם רק פעם אחת, בקשר לרצח קנדי.

81. האלין, המלחמה הבלתי מצוננת, עמ' 170. הציטוט מובא בלשונו של האלין.
82. לדבריו הוא הגה בפרישה כבר בשנת 1967, וגנרל וסטמורלנד הבטיח לו שפרישתו לא תשפיע על מורל המתגייסים.
83. Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency 1963-1969* (New York: Holt, Reinhart, and Winston, 1971), p. 418 (להלן עמדת חצפית).
84. "President Lyndon B. Johnson's Address to the Nation Announcing Steps to Limit the War in Vietnam and Reporting His Decision Not to Seek Reelection, March 31, 1968," Lyndon Baines Johnson Library and Museum, www.lbjlib.utexas.edu/johnson/archives.hom/speeches.hom/680331.asp (להלן "נאום לאומה 1968").
85. ג'ונסון, עמדת חצפית, עמ' 383.
86. ג'ונסון, "נאום לאומה 1968". בניגוד אליו, סבר וסטמורלנד שתוספת גייסות תוכל להביא לניצחון תוך ניצול כישלונם של הצפון-ווייטנאמים במתקפת הטט לטובת התקפת נגד מסיבית.
87. בתחילת פברואר 1968 הגדירו עצמם 61 אחוזים כ"נצים" ואילו מספר ה"יונים" ירד ל-23 אחוזים. 71 אחוזים התנגדו להפסקת ההפצצות על צפון ווייטנאם, 53 אחוזים תמכו בהסלמה כלשהי, ואילו רק מחצית משיעור זה צדדו בצמצום הלחימה או בנסיגה, ו-10 אחוזים היו מעוניינים בהמשך המצב הקיים. בסוף פברואר נרשמו 58 אחוזי "נצים" ו-26 אחוזי "יונים". ראה מולר, מלחמות. נשיאים ודעת קהל, עמ' 90, 106-107; ברייטראפ, סיפור גדול, כך, א, עמ' 680.
88. 41 אחוזים הגדירו עצמם "נצים", מול 42 אחוזים שהגדירו את עצמם "יונים". ראה מולר, מלחמות. נשיאים ודעת קהל, עמ' 106-107. סקר גאלופ נערך בימים 16-20 במרץ 1968. בחישוב טעות הדגימה, אין לדעת אם היו יותר "נצים" מ"יונים" או להפך.
89. 52 אחוזים סברו כי וסטמורלנד מנהל את המלחמה בצורה "טובה" או "מצוינת" ו-35 אחוזים היו בדעה שהוא מנהל אותה באופן "סביר" או בצורה "גרועה". בסקר אחר הביעו 54 אחוזים מהנשאלים ביטחון באסטרטגיה הצבאית של ארצות-הברית בווייטנאם; בסוף חודש פברואר 1968 סברו 42 אחוזים כי המלחמה שרויה במצב של "קיפאון". בשיא מתקפת הטט הביעו 74 אחוזים מן הנשאלים ביטחון באסטרטגיה האמריקנית. ברייטראפ, סיפור גדול, כך, א, עמ' 686-688; המונד, מדווחים בווייטנאם, עמ' 121-122.
90. סקר האריס ביום 25 במרץ אמנם הראה כי 60 אחוזים סברו שמתקפת הטט הייתה מהלומה קשה ליעדים האמריקניים בווייטנאם, אולם נתון זה אינו אומר דבר על עמדתם בשאלה אם יש להמשיך במלחמה אם לאו. ראה מקליר, מלחמת 10,000 הימים, עמ' 244. על כך רומז גם נתון מפתיע באותו חודש, תוצאה של סקר שנערך בקרב תומכי הסנאטור מקארתי, שהיה ידוע בהתנגדותו למלחמה, לאחר הפריימריז של ניו המפשייר, שבהם זכה במקום השני. כמעט שני שלישים מבעלי הדעה בקרב מצביעי מקארתי היו "נצים", שלא התנגדו למלחמה אלא לצורת ניהולה ולעובדה שארצות-הברית אינה מפעילה במערכה את מלוא עוצמתה. ראה ברייטראפ, "מתקפת טט", עמ' 170-171.
91. Vaughn Davis Bornet, *The Presidency of Lyndon B. Johnson* (Lawrence, Kans.: University of Kansas, 1983), pp. 273-274. בנאומו של ג'ונסון ביום 2 בפברואר 1968, למשל, נאמרו הדברים הבאים: "ייתכן שהגנרל וסטמורלנד עושה כמה שגיאות רציניות או שאני עושה כמה. אנחנו לא יודעים. אנחנו פועלים לאור המידע שבידינו". עוד אמר הנשיא שבעתיד "היו רגעים של התעודדות ורגעים של ייאוש". ודאי שלא היה אפשר לשאוב עידוד רב מהצהרות אלו.

92. ברייטראפ, "מתקפת טט", עמ' 171.

93. Adam Garfinkle, "Aftermyths of the Antiwar Movement—Vietnam: No Discharge from That War," *Orbis* (Fall 1995), www.findarticles.com/p/articles/mi_m0365/is_n4_v39/ai_17473108 (להלן "מיתוס תנועת ההתנגדות למלחמה"). על התנועה האנטי-מלחמתית והשפעותיה בתקופות ממשל ג'ונסון וממשל ניקסון, ראה Adam Garfinkle, *Telltale Hearts: The Vietnam Antiwar Movement* (New York: St. Martin's, 1995).

94. לניתוח ביקורתי של האסטרטגיה האמריקנית בווייטנאם ראה למשל Harry G. Summers, *On Strategy: A Critical Analysis of the Vietnam War* (Novato, Calif.: Presidio, 1982). יש לציין שאסטרטגיית הלוחמה של ארצות-הברית בווייטנאם עד 1968 – שיטת ה"חפש והשמד" – חתרה לחסל את האויב במהירות לפני שיוכל להכשיר חיילים חדשים. ואולם בפועל הותרה שיטה זו ביד האויב את קביעת מקום הקרב ומועדו, ואת קצב השחיקה ה"רצוי" לו. לכך תרמו המגבלות שקיבלה על עצמה ארצות-הברית, כגון מתן חסינות למתקנים חשובים בצפון-וייטנאם (כולל מסלולי המראה וסוללות טילים נגד מטוסים בתהליך בנייה), הימנעות מניתוק צירי האספקה של הווייטקונג במדינות שכנות, איסור על תקיפת כוחות אויב מרגע יציאתם מגבול ווייטנאם וכדומה. לתיאור חי של המגבלות המבצעיות האמריקניות מנקודת מבטו של טייס הפצצה, ראה למשל ג'ק ברוטון, רכס תאד, תרגם יפתח ספקטור (תל אביב: מערכות, 1982). לדיון בכשל האסטרטגי של ארצות-הברית בווייטנאם ראה וולטון, מיתוס החבוסה, ובכשלים המבניים של הצבא האמריקני בווייטנאם, ראה ריצ'רד גבריאלי ופול סאוואג, משבר בפקוד, תרגמה עליזה נצר (תל אביב: משרד הביטחון, 1981). וולטון טען שהכשל האמריקני לא נבע מטעות ספציפית אחת, אלא מהימנעות כוללת מכל שיטה שהייתה יכולה להביא לניצחון במלחמה.

95. המונד, מדווחים בווייטנאם, עמ' 292.

96. גרפינקל, "מיתוס תנועת ההתנגדות למלחמה".

97. למשל, מבצע "ענבי זעם" באפריל 1996 וההבנות שהושגו בעקבותיו, נתפסו בקרב 57 אחוזים מהציבור כמוצלחות או מוצלחות מאוד, מול 35 אחוזים שסברו כי אינן מוצלחות או מאוד לא מוצלחות, "מדד השלום", אפריל 1996, מרכז תמי שטיינמן, אוניברסיטת תל-אביב. זאת על אף שבמבט לאחור, ההסכם כבל כנראה את ידיו של צה"ל. מיד לאחר מכן נרשמה ירידה תלולה במספר הרוגי הארגונים הלבנוניים הנלחמים בישראל, בעוד שממוצע האבידות בקרב לוחמי צה"ל וצד"ל לא השתנה באופן ניכר. בשנים 1993, 1994 ו-1995, לדוגמה, נהרגו בלחימה (בהתאמה) 104, 104 ו-105 אנשי חיזבאללה וארגונים לבנוניים אחרים; בשנת 1996 נהרגו 72 (מהם 27 במבצע "ענבי זעם"), בשנת 1997 ירד המספר ל-54, ובשנת 1998 היה מספר ההרוגים 43 – ולראשונה בתולדות דרום לבנון הסבו צה"ל וצד"ל פחות אבידות משפגו. אין בידי נתונים מדויקים לגבי השנים 1999–2000, אך יש לציין כי מספר ההרוגים הישראליים בלבנון ירד בתקופה זו, בעיקר עקב שינויים טקטיים בלחימה, הגבלת היקף פעילות צה"ל באזור ועוד. מספר הרוגי חיזבאללה הוסיף אף הוא לרדת בתקופה זו. אפשר לספק הסברים שונים למגמה זו מאז "ענבי זעם", אולם קשה להאמין כי הסמיכות מקרית. יש לציין כי קיימים נתונים סותרים בנוגע לאבידות חיזבאללה וארגון אמל בלבנון, הנובעים בין השאר מכך שכמה מקורות ישראליים סגלו לעצמם הרגל לצרף אבידות "בספק" להרוגים ודאיים. כמו כן, דעת הקהל בישראל לא נתנה את דעתה די הצורך על המחיר ששילמו אנשי צד"ל, והדבר בוודאי לא עורר אותה תהודה שעוררו האבידות הישראליות.

98. לא היה מתאם בין אחוז המתנגדים לנסיגה חד-צדדית למספר הרוגי צה"ל. בשנת 1997, שנה שבה הגיעו אבידות צה"ל בלבנון לשיא של 39 הרוגים, נוסף על 73 הרוגי אסון המסוקים, לא השתנה שיעור התמיכה בנסיגה חד-צדדית ונשאר פחות משליש מן הציבור, לעומת שיעור התנגדות גבוה של 60 אחוזים: בפברואר 1997 61 אחוזים מן הציבור התנגדו לנסיגה חד-צדדית ו-29 אחוזים תמכו בה; בספטמבר 1997 60 אחוזים התנגדו לנסיגה, ו-32 אחוזים תמכו בה; במרס 1998 כ-86 אחוזים מן הישראלים התנגדו לנסיגה חד-צדדית (23 אחוזים התנגדו באופן מוחלט ו-63 אחוזים התנגדו כל עוד הממשלה הלבנונית לא תערוב ביטחונית לנסיגה), ו-12 אחוזים תמכו בה (ניסוח השאלות במרס 1998 היה שונה במקצת וסביר שהדבר השפיע על תוצאות הסקר). אמנם בנובמבר 1998 חלה ירידה חדה בהתנגדות לנסיגה (שעמדה על 48 אחוזים בלבד מן מהציבור במועד זה, לעומת שיעור תמיכה של 42 אחוזים), אולם זו הייתה תופעה חד-פעמית, בדומה לעלייה החדה בהתנגדות לנסיגה במרס 1998. בשבועיים שקדמו לסקר נהרגו שבעה חיילים, מהם חמישה באזור תל-קבעה, כמעט על גדר הביטחון, בתקריות שהמחישו את יכולתו של חיזבאללה להגיע כמעט באין מפריע לגבול ישראל. קשה להעריך איזו השפעה הייתה למאורעות אלו על תוצאות הסקר. ראה "מדד השלום" בתאריכים המתאימים.

99. "מדד השלום", פברואר 1997, יוני 1999. יש לציין כי מחקר אחד מצא שבין ינואר למרס 1999, 55 אחוזים מן הישראלים תמכו בנסיגה חד-צדדית. אשר אריאן, "דעת הקהל בישראל לגבי לבנון וסוריה, 1999", עדכן אסטרטגי 2 (יוני 1999), עמ' 16-19. לדברי מחקר זה, בסוף 1998 ובראשית 1999 אכן הייתה ירידה חדה בתמיכה בהמשך ההישארות בלבנון. אך גם אם נקבל את דבריו במלואם הם רק יחזקו את התיאוריה שלנו שאילו הייתה לתנועת המחאה השפעה ממשית, הייתה נרשמת ירידה עקבית ומתמשכת בשיעור המתנגדים לנסיגה חד-צדדית, ולא היא. אך אם גם לאחר נקודת השפל הגדולה של ראשית 1999 חזרו שיעורי ההתנגדות לנסיגה לרמתם הגבוהה מפברואר 1997, הרי שאין לפנינו מקרה פשוט של שחיקה מתמדת בלחימה בלבנון. לפי מעריב, הפעם הראשונה שבה נרשם רוב לתמיכה בנסיגה מלבנון הייתה בפברואר 2000. בשנים 1997-1999, קודם להצהרת ברק, עלתה וירדה התמיכה בנסיגה אך לא חרגה משיעור של 40 אחוזים. עלייה מתמדת נרשמה רק לאחר הצהרתו של ברק. ראה גם יגאל חקון, הנסיגה החד-צדדית מלבנון: סיומן של 15 שנות החתרבות צבאית. 1985-2000, עבודת גמר לתואר מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, תשס"ב, עמ' 80.

100. בדיעבד, שיעור התמיכה בנסיגה החד-צדדית מלבנון הגיע שבוע לאחר הנסיגה כמעט ל-63 אחוזים, מול 33 אחוזי מתנגדים. 61 אחוזים העריכו כי הנסיגה הייתה מתוכננת ושקולה, לעומת כמחצית משיעור זה שסברו כי יציאת צה"ל מלבנון מעידה על חולשה. נוסף על כך, 58 אחוזים מן הנשאלים סברו כי ארגון 'ארבע אמהות' והמחאה הציבורית השפיעו על ההחלטה בדבר הנסיגה. ראה "מדד השלום", מאי 2000. מעניין לציין כי רוב הציבור העריך שהנסיגה תעודד את הפלסטינים ליזום פעולות מזוינות נגד ישראל. לדברי סגן-אלוף (מיל') דני רשף, מחברי ארגון 'ארבע אמהות', בתחילת ינואר 1999 נהג ברק זלזול גמור בדרישת התנועה לנסיגה, וטען כי הם "פשוט לא מבינים את המשמעות ואת גודל הטעות". אפילו בזמן הנסיגה עצמה נאחז ברק בתקווה שיהיה אפשר לעצור אותה ולהחזיר את הסורים אל שולחן המשא ומתן. דני רשף, "ברק משכתב את ההיסטוריה", מקור ראשון, 17 ביוני, 2005. אם כך הם פני הדברים הרי שאהוד ברק, שדגל ביציאה מלבנון במסגרת הסכם זלזול ברעיון של יציאה חד-צדדית, נסחף אחר המאורעות. ברם, כאמור לעיל, הוא לא נסחף אחרי הציבור, אלא – גם אם לא באופן שהתכוון לו – גרם לשינוי דעתו של הציבור כאשר קבע תאריך יעד. הנה אפוא ראייה לכך שקבוצות מיעוט בחברה דמוקרטית מסוגלות להטות את כף המאזניים ולהשפיע על הצמרת

באופן שאינו פרופורציונלי למשקלן האמיתי בציבור; קיומה של קבוצה, ולו קטנה, שחרתה על גולה את היציאה מלבנון, היה כפי הנראה שיקול בהחלטתו של ברק להציב את היציאה מלבנון כהבטחה, כגורם "שובר שוויון" במערכת הבחירות – למרות הנתונים המלמדים לכאורה כי הציבור יכול היה להמשיך ולשאת את השהיה ברצועת הביטחון.

101. עמוס הראל, "החיילים במוצב יקינטון רוצים נסיגה עכשיו", הארץ, 10 בפברואר, 2000.

102. רון לשם, "הר הקללה", מוסף "7 ימים", ידיעות אחרונות, 11 במאי, 2001.

103. טלוויזיית אל-מנאר, 6 ביוני, 2000. צוטט אצל איל זיסר, Eyal Zisser, "The Return of Hizbullah," *Middle East Quarterly* 9 (Fall 2002), ובמקורות רבים נוספים. לדברי הרמטכ"ל לשעבר משה יעלון, זכות היוצרים להתבטאות זו שמורה דווקא ליאסר ערפאת. ארי שביט, "באים אנשים מהצד שלך וממש חופרים תחתך. לפעמים זה מטריף אותי", הארץ, 28 באוגוסט, 2002.

104. חשוב לציין כי מאמר זה איננו עוסק במה שראוי היה להיות, אלא במה שיכול היה להיות. אין באמירות לעיל הבעת דעה לגבי השאלה אם עשתה ארצות-הברית נכונה כאשר ויתרה על יעדיה בווייטנאם, או אם הייתה ישראל צריכה לסגת חד-צדדית או להישאר ברצועת הביטחון או כל אפשרות אחרת.

105. מיתוס נפוץ שעשוי בקלות להפוך גם להשקפה הרווחת בציבור הוא שתכנית ההתנתקות והנסיגה הישראלית החד-צדדית מרצועת עזה בשנת 2005 היא תולדה של היחלשותה של החברה הישראלית וחוסר נחישותה במאבק מול הטרור הפלסטיני. זו, ללא ספק, הגרסה שתנועת החמאס והרשות הפלסטינית מנסות לקדם, בטענה ש"צבא היהודים הובס", ושאת "שחרור אדמת פלסטין בעזה... הביאו אך ורק גיבורי ולוחמי הג'יהאד, ולא שיחות השלום העקרות או הרכנת ראשינו". צוטט אצל נדב שרגאי, "להתמודד עם הדמוגרפיה", הארץ, 7 במרץ, 2006. ואמנם, במהלך השלבים הראשונים של "האינתיפאדה השנייה" שפרצה באוקטובר 2000, רבים חששו ואף האמינו שישראל לא תוכל לעמוד בלחץ של מתקפת הטרור הקשה ובפיגועי ההתאבדות התכופים. רב-אלוף (מיל') משה יעלון, סגן הרמטכ"ל דאז, הביע בדיוק את החשש הזה בדברים שאמר בינואר 2001: "יש פה התמודדות בין אינטרסים", קבע יעלון, "בין רצונות של שני עמים או של שתי ישויות מדינתיות.... יש לשכנע [בכך] קודם כל את העם, משום שלדעתי, במאבק מן הסוג הזה, החוליה החלשה ביותר היא החברה.... המאבק הזה יוכרע בהתשה. אנחנו קוראים לזה 'הוגעה'... אין מדובר בהכרעה צבאית". צוטט אצל אמנון לורד, "בשלולית ההוגעה", מקור ראשון, 15 באוקטובר, 2004. בעניין "תורת ההוגעה" ראה דבריו של אלוף-משנה (מיל') שמואל ניר, ממנסחי התיאוריה, שהסביר כי "העימות... [הוא] התנגשות הרצונות הלאומיים. רצון לאומי לא ניתן לבטל באבחת חרב. מכאן שעליו לנקוט אסטרטגיה, שההכרעה בה היא שבירת רצון הלחימה של החברה ואיבוד יכולתה לפעול ביעילות, זאת באמצעות מהפך תודעתי בחברה, המסתייע במהלכים צבאיים. אין הכוח הצבאי מכריע את העימות". שמואל ניר, "ההוגעה ומבחן ההסתגלות", בתוך אסטרטגיות ההתשה בעימות מוגבל, עמ' 166 (ההדגשה הוספה). ואמנם, אם "החוליה החלשה ביותר היא החברה", כדברי יעלון, היה על מחירי הדמים ששילמה ישראל בתקופת האינתיפאדה השנייה, הגבוה לאין שיעור מכל מה שספגה מאז מלחמת יום הכיפורים, לשחוק אותה עד דק. בשנת 2002 לבדה גבו פיגועי הטרור והלחימה 452 הרוגים ו-2,309 פצועים ישראלים. החברה האזרחית שילמה את המחיר הכבד ביותר: כ-80 אחוזים מן ההרוגים בשנים 2000-2002 היו לא-לוחמים. ראה Don Radlauer, "An Engineered Tragedy: Statistical Analysis of Casualties in the Palestinian-Israeli

Conflict, September 2000-September 2002," *International Policy Institute for Counter-Terrorism*, September 2002, www.ict.org.il/articles/articledet.cfm?articleid=439, וכן "ארבע שנות עימות אלים בין ישראל לפלסטינים – סיכום ביניים", מרכז המידע למודיעין ושרור, אוקטובר 2004, www.intelligence.org.il/sp/10_04/four.htm. אך לא כך אירע. במקום לשבור את רוחם של הישראלים הצליח הטרור הפלסטיני רק לשכנע את הציבור כי הוא ניצב בפני סכנה קיומית. בינואר 2001 סברו 70.4 אחוזים מהיהודים (ו-71.4 אחוזים מכלל תושבי ישראל היהודים והערבים יחדיו) כי הישראלים והפלסטינים נלחמים כדי להשיג ויתורים נוספים במסגרת משא ומתן, ורק 24.3 אחוזים (22 אחוזים מכלל התושבים היהודים והערבים) סברו כי הפלסטינים אינם מעוניינים בשלום. ואולם בסוף נובמבר של אותה שנה 61.8 אחוזים (58.7 אחוזים מכלל האוכלוסייה) חשו כי ישראל נתונה בסכנה "גבוהה למדי" או "גבוהה מאוד" מבחינה ביטחונית, ורק 11.4 אחוזים (13 אחוזים מכלל האוכלוסייה) סברו כי היא אינה נתונה בסכנה כלל. באוגוסט 2001, שיעור היהודים שסבר שהפלסטינים נלחמים כדי להשיג ויתורים במסגרת משא ומתן צנח ל-41.6 אחוזים (46.3 אחוזים מקרב כלל האוכלוסייה), בעוד ששיעור המאמינים שהפלסטינים נאבקים משום שהם רוצים בהשמדת ישראל, משום שהם מונעים בידי שנאה, צימאון לדם וכיוצא באלה, עלה ל-41.8 אחוזים (36.7 מקרב כלל האוכלוסייה). 11.1 אחוזים נוספים (11.7 מקרב כלל האוכלוסייה) סברו כי הפלסטינים מעדיפים למות מאשר לחיות תחת כיבוש. ראה "מדד השלום" בחודשים הרלוונטיים. מרס 2002 היה החודש המדמם ביותר מאז ספטמבר 2000, ובמהלכו ספגה ישראל 136 הרוגים. ראה אתר דובר צה"ל, www1.idf.il/dover/site/mainpage.asp?sl=HE&cid=22&docid=37572.HE. בסוף חודש זה סירבו רוב הישראלים לשנות את אורחות חייהם בטענה שהדבר יהיה בבחינת ניצחון לטרור. חודש קודם לכן סברו כמעט שני שלישים מן היהודים (65.4 אחוזים מסך הישראלים) כי החברה הישראלית מסוגלת לעמוד בסכסוך מתמשך טוב יותר מאשר החברה הפלסטינית, וכ-5 אחוזים סברו כי לשתיהן כוח עמידה דומה (רק 20.2 אחוזים סברו כי הפלסטינים מסוגלים לעמוד טוב יותר בסכסוך מתמשך). באפריל 2002, אחרי גל פיגועי הטרור של חודש מרס, כ-85 אחוזים מן הציבור סברו כי פיגועי הטרור והתגובה הישראלית במבצע "חומת מגן" חיזקו את תחושת האחדות בחברה הישראלית. ראה "מדד השלום", פברואר-אפריל 2002. לאחר התקפות הטרור הקטלניות התייצבו עשרות אלפי אנשי מילואים למבצע "חומת מגן", בשיעור שעמד על יותר מ-100 אחוזים (גם אנשי מילואים שלא נקראו לשירות התייצבו). הביטוי "מלחמה על הבית" נשמע שוב ושוב באותם ימים. דוגמה טובה להלך הרוחות באותו זמן אפשר למצוא בסרטו התיעודי של גיל מזומן, נ"ץ: יום מילואים, או ביומנו (נכתב בחלקו לאחר מעשה) של חייל מילואים במבצע "חומת מגן" המופיע באתר www.fresh.co.il/vBulletin/showthread.php?t=58537. בספטמבר 2003, זמן קצר לפני שראש הממשלה אריאל שרון העלה לראשונה את רעיון תכנית ההתנתקות, סברו כ-60 אחוזים מהישראלים כי החברה הישראלית תיטיב להחזיק מעמד מן החברה הפלסטינית בסכסוך ממושך (רק 19 אחוזים סברו כי ההפך הוא הנכון ו-8.4 אחוזים סברו כי שתי החברות מסוגלות להחזיק מעמד באותה מידה). נוסף על כך תמכו רוב הישראלים במשא ומתן לשלום, אך התנגדו למגעים תחת אש. הציבור הישראלי לא נדחף אפוא אל עמדה קיצונית התובעת מלחמה טוטלית, אך גם לא נתקף מורך לב ולא נכנע לדרישות הצד האחר. ראה "מדד השלום" בתאריכים הרלוונטיים.

מן הנאמר לעיל עולה ששרון לא נאלץ להוציא לפועל את תכנית ההתנתקות בשל לחץ הציבור הישראלי או משום שרוחו נחלשה; בלא להתייחס לנכונות או לאי-נכונות התכנית, ניתן כפי הנראה לקבוע ששרון היה יכול לנקוט דרך התנהלות אחרת בלי לסבול מלחץ רב של הציבור הישראלי. התמיכה בתכנית ההתנתקות מדגימה אפוא שוב את מה שנטען במאמר לגבי משקל המנהיגות. סקר שפורסם בתחילת מרס 2005, הראה שאף על פי שרוב הציבור חשב ששרון

הוא ראש ממשלה מושחת, הוא חש כי לפחות הוא יודע לאן פניו מועדות. 80 אחוזים מהציבור אמרו כי הוא "מנהיג" בעיניהם, הערכה המסבירה את התמיכה הרחבה שלה הוא זכה. יוסי ורטור, "ארבע שנות שרון: מכירים בחסרונותיו – סומכים על מנהיגותו", הארץ, 4 במרס, 2005. ורטור גרס ששרון נהנה מתמיכה רחבה בעקבות תכנית ההתנתקות, ואולם, לדעתו, פרשנות זו בלבלה סיבה במסובב. הרי תכנית נסיגה שאפתנית פחות שהציג מועמד העבודה עמרם מצנע לא זכתה לאמון הציבור בבחירות של שנת 2003, כשבאותה עת דיבר שרון על כך ש"יתורים כואבים" ייעשו רק בהסדר קבע, תהליך שיאריך, לדעתו, דור אחד או שניים. הציבור התנגד לניהול משא ומתן תחת אש, ואפשר לממשלה אורך נשימה ככל שיידרש. נראה, אם כן, שעל ההסבר להיות הפוך: ככל שראש הממשלה הצטייר כנחוש יותר בדעתו – על אף (ואולי בגלל) העדר דיון ציבורי במשמעויותיה של תכנית ההתנתקות מבחינה ביטחונית, כלכלית ודמוגרפית – נטה הציבור ללכת בעקבותיו, לא בגלל דעותיו המוצקות בנושא אלא בגלל אמונו בשרון כמנהיג. (ככלות הכול, אם שאלת הנסיגה מעזה הייתה גורם מכריע, היה שרון מפסיד בשעתו את הבחירות למצנע, אך מפלגת העבודה בראשותו של האחרון זכתה רק במחצית הקולות שבהם זכה הליכוד בראשותו של שרון).

106. ראה למשל יעקב עמידור, "על מה אנחנו נלחמים, ואיך כדאי לעשות זאת", בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל, עמ' 143–156; דן שיפטן, "יובל שנים של מלחמת התשה – הלקח המצטבר של הניסיון הישראלי", בתוך אסטרטגיית ההתשה בעימות מוגבל, עמ' 61–64; יהודה וגמן, "מלכוד העימות המוגבל", נתיב 92 (מאי 2003), www.nativ.cc/May2003/vagman.htm.

107. סיסמה בעייתית כשלעצמה, המסווה את העובדה שטרור הוא כלי בידי מפעיליו ולא רק מטרה לעצמה; נדמה שהביטוי נועד להעלים את העובדה שיש מי שעומד מאחורי הטרור. גם במאמר זה, משיקולי נוחות, התייחסתי ל"טרור" כאל ישות בפני עצמה, כשהכוונה כמובן למפעילי הטרור המחזיקים בתפיסות דומות.

108. המונח נטבע בידי נורמן פודהורץ והוגים נאו־שמרנים אחרים. מלחמת העולם השלישית, מבחינתם, הייתה המלחמה הקרה. Norman Podhoretz, "How to Win World War IV," *Commentary* (February 2002).

109. לתמלול הנאום ביום 11 בספטמבר, 2001 ראה <http://CNN Online, http://archives.cnn.com/2001/US/09/11/bush.speech.text>.

110. עובדה ידועה היא כי תפוקת הייצור הגרמני, מתוגברת בעובדי כפייה, דווקא גדלה בזמן ההפצצות. נוסף על כך, כפי שיכולה להעיד גם התאוששותן המהירה לאחר המלחמה, גרמניה ויפן לא היו חברות מרוסקות. על הדוגמה הגרמנית ראה למשל בכתביו של גנרל לוסיוס קליי, שהופקד על משימת שיקום גרמניה. Lucius Clay, *Decision in Germany: A Personal Report on Four Critical Years that Set the Course of Future World History* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1950). אני מודה ליוסי הוכבאום שהפנה אותי אל הספר הזה.

111. Robert A. Pape, *Bombing to Win: Air Power and Coercion in War* (Ithaca: Cornell, 1996), p. 130.